

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, FILOZOFSKI FAKULTET
IVANA LUČIĆA 3, ZAGREB
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

RAZVOJ URBANIZMA ANTIČKE SALONE

DIPLOMSKI RAD

Saša Auguštanec

Mentor:
dr. sc. Tin Turković

Zagreb, 2014.

SADRŽAJ

	str.
1. UVOD.....	3
2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ SALONE.....	3
3. POVIJEST SALONE	5
4. ISSA I PREVLAŠT SALONE	8
5. SALONA – SALONAE	9
6. URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA	12
6.1. FORTIFIKACIJE	16
6.2. AKVEDUKT	18
6.3. LUKA I SKLADIŠTA	20
6.4. URBS VETUS	20
6.4.1. PORTA CESAREA	22
6.4.2. FORUM S KAPITOLIJEM	24
6.4.3. TEATAR	26
6.4.4. HRAM UZ TEATAR	28
6.4.5. TERME	30
6.5. URBS OCCIDENTALIS	31
6.5.1. AMFITEATAR	32
6.5.2. ZAPADNA NEKROPOLA	34
6.6. URBS ORIENTALIS	36
6.6.1. ILINAC - SKLOP CIVILNE ARHITEKTURE	37
6.6.2. LOKALITET PET MOSTOVA	38
6.6.3. VELIKE TERME	38
7. KASNIJE PREGRADNJE I DOLAZAK KRŠĆANSTVA	40
8. ISTRAŽIVANJA SALONE	40
9. ZAKLJUČAK	41
POPIS LITERATURE	44
POPIS ILUSTRACIJA	45

1. UVOD

Na području današnjeg grada Solina u blizini Splita, nalazio se antički grad Salona koji je u svojim najslavnijim danima bilo glavni grad rimske provincije Dalmacije. Salona se sustavno se istražuje već gotovo 200 godina, no iako je jasno da se radi o važnom i bogatom lokalitetu, još uvijek nije do kraja istražena, pa ju je teško u potpunosti interpretirati, pogotovo arhitektonski i urbanistički.

Povijesni okvir u kojem je Salona nastala, razvila se i na kraju pala – poznat nam je iz pisanih izvora, a arheološka iskopavanja pomažu stvoriti kompletnu sliku o Saloni i životu u njoj. Milan Ivanišević navodi izvore za istraživanje Salone u „Povijesnim izvorima“¹: Metel, Koskonije, Cezar, Oktavije, Gabinije, Kornificije, Vatinije, Polion, August, Tiberije, carski namjesnici i dr.

Mnogi antički gradovi nikada ne izlaze iz prvotno postavljenih okvira, odnosno bedema, pa je njihova urbanistička struktura lako čitljiva. Salona niti ne počinje, niti ne završava unutar svojih prvotnih bedema, te upravo zbog toga služi kao vrlo dobar primjer za praćenje razvoja urbanizma koji je u neospornoj vezi s društvenim promjenama, što ću prikazati u ovom radu.

2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ SALONE

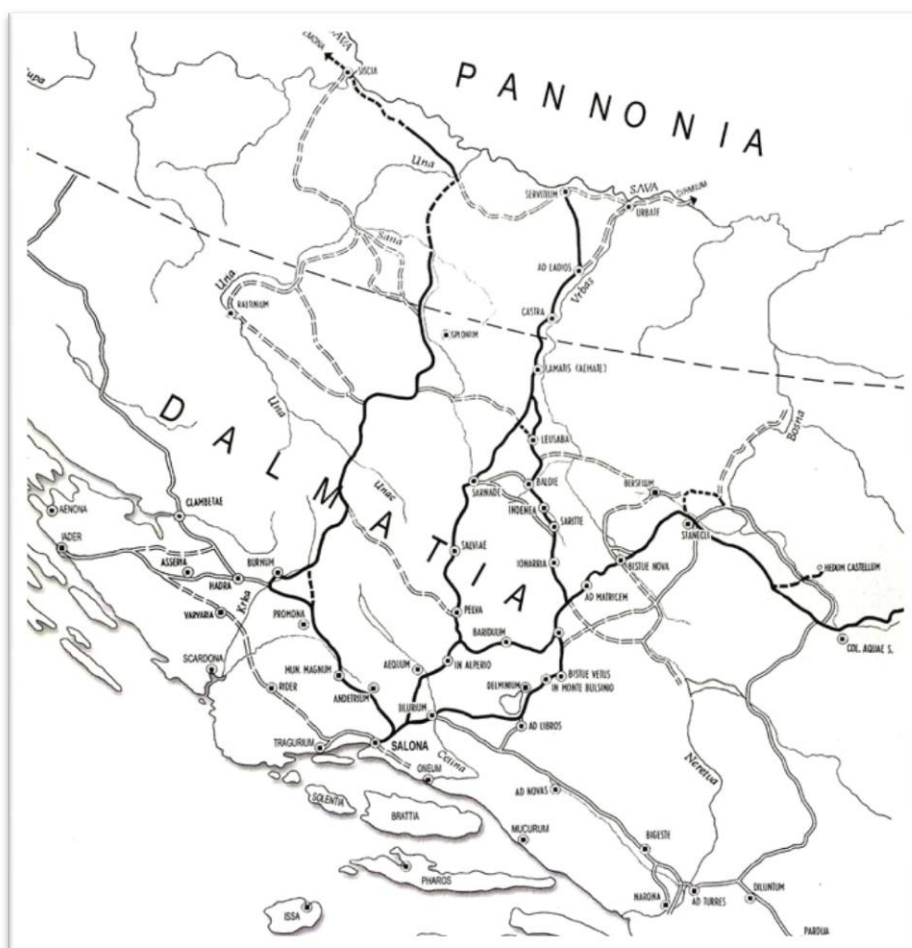
Postoje brojni razlozi zbog kojih je Salona nastala upravo na mjestu na kojem se nalazi, i naposljetku se razvila u administrativno središte čitave provincije Dalmacije. To su izuzetno povoljni geografski položaj, prirodne pogodnosti, politička situacija, a u nekim slučajevima i puka sreća.

Salona se nalazi u Kaštelanskom zaljevu, sa svih strana zaštićena od valova, pa je bila vrlo sigurna luka. Zbog svoje sigurnosti, ali i položaja u srednjem dijelu Jadranskog mora, salonitanska luka je vrlo rano prepoznata kao važno odredište za pomorce i trgovce. Osim što je služio kao prirodni zaklon za brodove, zaljev je bio i bogat ribom, što je također pridonijelo procvatu grada.

¹ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 23 – 78.

Uz obilje ribe, Salonitanci su uživali i obilje pitke vode te plodno tlo u neposrednoj blizini grada, povoljno za uzgoj svih sredozemnih poljoprivrednih kultura. Pitku vodu Salonitanci su dobivali s izvora rijeke Jadro (Salon) pod planinom Mosor, ali i crpljenjem iz tla na cijelom gradskom području. Osim što je bila iznimne kvalitete, voda je bila lako dostupna - na maloj dubini unutar gradskih zidina, pa se za opsade grada Salonitanci nisu morali brinuti oko pitke vode. Uz to, prisutnost riječnog toka u gradu daje dodatan impuls gospodarskom razvitku u vidu gradnje gospodarskih objekata koji zahtijevaju tekuću vodu – npr. mlinova, valjaonica, stupa.²

Uz brojne geografske pogodnosti, važan faktor za razvitak i procvat Salone bili su i kopnjeni i morski prometni pravci, koji se još od prapovijesti sijeku upravo na salonitanskom području. Pravac koji prema Saloni dolazi sa zapada prolazi zaleđem Salone, nastavlja se na sjever prema Klisu i tamo se grana u tri smjera. Dodatan ogranak pravca Salona-Klis vodio je do Majdana i izvora rijeke Jadro. Putovi koji od Salone preko Epetiona vode prema jugu sve do Omiša i ušća Neretve, također imaju poseban ogranak – koji vodi do Splita. Kasnije su Dolabeline ceste imale Salonu, točnije *Porta Cesarea*, za polaznu točku – te vodile prema unutrašnjosti i povezivale sjeveroistok Balkana s Jadranom. Te ceste sagradio je namjesnik

Slika 1. Salona i sistem prometnica u rimskoj provinciji Dalmaciji

² *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 7.

Publije Kornelije Dolabela između 14. i 20. godine s ciljem povezivanja prostora čitave provincije u civilizacijsku cjelinu, ali i iz ekonomskih razloga – područje današnje Bosne bilo je bogato rudama, a Panonija žitaricama.³

U povijesti su „*svi putovi vodili u Rim*“, a putovi koji prolaze salonitanskim područjem nisu nikakva iznimka. Međutim Salona s Rimom nije bila povezana samo kopnenim, nego i morskim putovima. Njena prednost pred ostalim lukama na istočnoj Jadranskoj obali je u tome što je ona Rimu najbliža točka. „*Trajekt Aternuma (Pescara) u dužini od nešto preko 100 morskih milja povezivao je na najbrži mogući način centar države s najvažnijim gradom u Iliriku, čiji je položaj približno u središtu suprotne obale.*“⁴

Salona je zbog svojeg geografskog položaja bila odličan kandidat za rimskog saveznika na istočnoj obali Jadrana u trenutku kad Rim pokušava proširiti svoj teritorij i na unutrašnjost, a ne samo kontrolirati morske putove (poput Grka u Issi). Nalazila se na križanju vodenih i kopnenih putova, povezana s unutrašnjošću, na dobrom položaju za obranu od neprijatelja - to je bio upravo onakav saveznik kakvog je Rim trebao na istočnoj Jadranskoj obali. Nakon što je Salona dokazala svoju vjernost Rimu, odnosno Cezaru u građanskom ratu, ona i službeno postaje centar rimske provincije Dalmacije.

3. POVIJEST SALONE

Povijest antičke Salone vezana je uz tri skupine naroda – autohtono stanovništvo odnosno ilirska plemena, Grke koji postupno koloniziraju Jadransku obalu od 6. stoljeća pr. Krista, te Rimljane koji naposljetku osvajaju i obalu i unutrašnjost, te osnivaju provinciju Dalmaciju.

Na salonitanskom području obitavalo je najraširenije i najutjecajnije ilirsko pleme u Dalmaciji - Delmati - odakle i kasniji naziv čitave rimske pokrajine Dalmacije.

Grci su na istočnoj obali Jadrana bili prisutni još u 6. st. pr. Krista – u Saloni je pronađena grčka keramika iz tog razdoblja koja je pristigla kao produkt trgovačkih veza između južne Italije i Dalmacije.⁵ Iako znamo da je grčke prisutnosti bilo, ne znamo u kojoj mjeri, na kojem točno prostoru i u kojem pravnom obliku. Grci odlučuju sistematski

³ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 7-8.

⁴ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 8.

⁵ Mihovil Abramić, *O povijesti Salone*, u: *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 39.

kolonizirati ovo područje u 4. st. pr. Krista pod vodstvom Dionizija Starijeg. Prva grčka kolonija bila je Issa, a zatim se iz nje osnivaju Tragurion i Epetij. Grci iz Isse su u Saloni prisutni od 2. stoljeća pr. Krista.

Cambi o grčkom utjecaju na Ilire kaže: „Iliri su se, dakle, postupno privodili antičkom načinu života u doba grčke kolonizacije, ali se njihova tradicionalna kulturološka facies nije bitno izmijenila. Tek s Rimljanima Iliri su se do te mjere romanizirali da su svoj jezik postupno zamijenili

latinskim. Grčka faza je bila vrlo važan stupanj u procesu prilagođavanja novim tendencijama i civilizacijskim tokovima. Romanizacija je u priobalju bila lakše prihvaćena upravo zbog grčke predpripreme.“⁶

Najjači Delmatski grad bio je Delminij, a Salona je Delmatima služila kao luka. Rimljani, koji su imali pretenzije na unutrašnjost Dalmacije, morali su u više navrata ugušivati pobune ilirskih plemena kako bi zadržali svoje novoosvojene teritorije, što je rezultiralo razaranjem Delminija 155. godine pr. Krista pod Publijem Kornelijem Scipionom Nazikom, i pretvaranje Salone u novi glavni grad Delmata. Nakon toga ilirska plemena i dalje povremeno dižu ustanke koje Rimljani uspješno ugušuju. Ime Salone prvi puta se pojavljuje u Apijanovu opisu jednog od takvih događaja; konzul Lucije Cecilije Metel zauzeo je Sisciju i 117. godine pr. Krista odlučio prezimiti u Saloni. Ilirsko-delmatsko stanovništvo u to je doba koegzistiralo sa grčkim doseljenicima iz Isse, a bilo je već i italiskog ili proitalskog stanovništva.⁷

Slika 2. Grčke kolonije i ilirska naselja 5. - 1. st. pr. Kr.

⁶ Antički Grci na tlu Hrvatske, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb 2010., 35.

⁷ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, Topografija antičke Salone (I), u: Tusculum 2, Solin 2009, 7-32., 7.

Sljedeći veliki ustanak Delmata zbio se 78. god. pr. Krista, a ugušiti ga je došao prokonzul Gaj Koskonije. Dvije godine opsjeda Salonu koju su držali Delmati, i osvaja je 76. god. pr. Krista. Od tada u Saloni jača i prevladava rimski utjecaj. Ilirske pobune i rimske intervencije nastavile su se sve do 33. god. pr. Krista, kada je August potpuno pokorio Delmate. Ilirski ustanci nakon toga su rijetki, a zadnji, potpuno neočekivani zbio se 6.-9. god. pod vodstvom Batona. Porazio ga je Tiberije, te konačno pacificirao Ilirik, koji postaje rimska provincija Dalmacija.

Važan događaj za budućnost Salone bio je građanski rat između Cezara i Pompeja 48. pr. Krista. Presudna je bila odluka Salone da stane na stranu Cezara, koji je iz sukoba izašao kao pobjednik i Saloni osigurao status glavnog grada čitave provincije Dalmacije.

Salona je uzdignuta na rang kolonije, i kontinuirano se razvija i raste. Kao i ostali gradovi u regiji u 2. stoljeću doživljava najveći procvat. Glavna prijetnja u to doba bili su Markomani, no oni nisu uspjeli prodrijeti do Salone.

Dok u 3. stoljeću veći gradovi u Carstvu počinju doživljavati pad, Salona i dalje napreduje i raste, najviše zahvaljujući svom izuzetno povoljnom geografskom položaju. Drugi važan faktor u ovom razdoblju je Dioklecijanova politika decentralizacije velikog carstva, što je još više ojačalo poziciju Salone. Dioklecijan, rodom iz Salone, 306. godine povlači se u mirovinu u palaču koju je izgradio u neposrednoj blizini Salone, u Splitu, što dodatno doprinosi njenom ugledu.⁸

Salona zadržava svoj ugled i važnost sve do uništenja od strane plemena Avara i Slavena, 614. godine, kada se preostali stanovnici sele u Split, administrativne funkcije u Zadar, a Salona se više ne obnavlja. I. Marović⁹ na temelju numizmatičkih nalaza iz *Urbs Orientalisa* predlaže da je do razorenja Salone došlo između 631. i 639. godine.

⁸ Mihovil Abramić, *O povijesti Salone*, u: *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 44.

⁹ Marović, Ivan, *O godini razorenja Salone*, u: *Kulturna baština*, sv. 21, Split 1991., 57-84., 84.

4. ISSA I PREVLAŠT SALONE

Issu, prvu grčku koloniju na istočnoj obali Jadrana, osnovali su Sirakužani 397. godine pr. Krista. Osnovao ju je tiranin Dionizije Stariji u zaljevu na sjeveru otoka Visa, najisturenijeg otoka arhipelaga, pa je Issa mogla nadzirati čitav srednji Jadran. Položaj je bio idealan za Grke koje je više zanimao nadzor morskih putova i trgovine, nego širenje teritorija na kopnu. Grad ima južnu orijentaciju, protivno urbanističkim preporukama tog doba – te svjedoči o tome da one nisu slijepo praćene, nego su se graditelji prilagođavali geografskim specifičnostima pojedinog lokaliteta, i potrebama naselja, kao što je kasnije slučaj i u Saloni. Izuzev njene južne orijentacije, Issa je izgrađena po urbanističkim pravilima, te je prvo naselje na istočnoj obali Jadrana sa ortogonalnom shemom.

Utjecaj i ekonomska moć Isse s vremenom su se povećavali, te u 3. st. pr. Kr. kreće u osnivanje vlastitih kolonija. Na kopnu nasuprot otoka Visa, na području današnjeg Trogira, osnovana je kolonija Tragurion, a na području Stobreča Epetion. Uz to, Isejci osnivaju koloniju na otoku Korčuli na području Lumbarde, no ime te kolonije ostalo je nepoznato.

Salona se tako našla između dvije grčke kolonije, Tragurija i Epetija. Grci su u salonitanskoj luci imali posebne trgovačke olakšice, o čemu doznajemo iz isejskog dekreta iz 56./55. godine pr. Krista, kada su Grci od Cezara zatražili potvrdu svojih ranijih prava jer su se osjetili ugroženima zbog jačanja italčkog elementa u gradu.¹⁰ To je još jedno svjedočanstvo koje govori o iznimnoj važnosti salonitanske luke, čak i za Grke iz okolnih kolonija.

Rimska provincija Dalmacija konstituirana je u zadnjim desetljećima 1. stoljeća pr. Krista, a najozbiljniji konkurent Saloni za pretvaranje u novu metropolu provincije bila je upravo Issa. Ona je u to vrijeme bila najvažniji i najugledniji grad u Dalmaciji. U Issi, samostalnom grčkom gradu, boravilo je mnoštvo Rimljana, a bila je i rimski saveznik pa je bila i logičan izbor za glavni grad i administrativno središte nove rimske provincije. Ipak, zbog povijesno-političkih zbivanja, Salona joj je preotela tu ulogu. Za prevagu Salone presudan je bio odabir strana kojima su se priklonile Issa i Salona u građanskom ratu između Cezara i Pompeja 48. godine pr. Krista. Isejci su stali na Pompejevu stranu, uvjereni da će im ta opcija pružiti veće mogućnosti za napredak i razvitak grada, zbog njegove aristokratske stranke od koje su očekivali veće zaštite zemljoposjednika, i veće beneficije za trgovce i zanatlije. S druge strane Cezarova populistička politika više pažnje usmjerila je na italčku

¹⁰ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 9.

sirotinju, bavila se zaštitom interesa italških doseljenika i ugrožavala isejske trgovačke interese. Salona je stala uz Cezara koji je naposljetku pobijedio, što je donijelo mnoge dobrobiti samoj Saloni i štete Issi. Salona je svoju vjernost Cezaru dokazala za vrijeme opsade grada od Pompejeva legata Marka Oktavija, što je Cezar naposljetku bogato nagradio nakon završetka građanskog rata, dodijelivši Saloni status kolonije.

Salona od prvotnog konventa rimskih građana (*conventus civium Romanorum*) Cezarovom dedukcijom postaje rimska kolonija - *Colonia Martia Iulia Salona* i pretvara se u centar provincije, dok Issa postaje *oppidum civitum romanorum*. Salona na vrhuncu svoje moći dobiva ime *Martia Iulia Valeria Salona Felix*.¹¹ Issa postaje podređena Saloni, a kasnije i direktno ovisna o njoj. Deklinacija Isse nastavlja se sve do kasne antike.

5. SALONA – SALONAE

U povijesnim izvorima ime Salone javlja se u jednini – *Salona*, i u množini – *Salonae*, što se najčešće stavlja u vezu s njenim nastankom i razvojem. Različiti autori različito tumače proces geneze Salone i njen razvoj u urbano središte, pa tako i dva oblika imena. Singularni oblik koji završava na –*ona* (*Salona*), uobičajen je za naše područje i za razdoblje o kojemu pričamo, pa se može usporediti s drugim imenima gradova: *Aenona*, *Narona*, *Albona*, *Promona*, *Flanona*, *Scardona* i dr. Ono oko čega se vode polemike je pluralni oblik - *Salonae*, te činjenica da se kroz povijest koriste oba oblika, ponekad i istovremeno.

Nenad Cambi piše u uvodu „*Antičke Salone*“¹² da se singularni oblik imena odnosi na uži gradski teritorij koji se sastoji od tri dijela (*Urbs Vetus*, *Urbs Orientalis* i *Urbs Occidentalis*) koji čine povezanu cjelinu. *Urbs Orientalis* i *Urbs Occidentalis* ne predstavljaju odvojena naselja, već periferiju grada, te kao takvi ne zahtijevaju pluralni oblik. Naziv u množini – *Salonae* – Cambi pripisuje skupu odvojenih naselja u okolici Salone – uz putove i uz luku – koji zajedno sa samom Salonom čine sustav naselja.

Duje Rendić-Miočević povezuje pluralni oblik imena sa čitavim salonitanskim područjem u koje ubraja manja zasebna naselja u blizini Salone. On smatra da je „*kolonija uvijek nosila naziv Salona (u jednini), dočim se mnogo češće upotrebljavani toponim Salonae (množina) odnosio na kompleksni antički lokalitet i složeno delmatsko-isejsko-rimsko naselje,*

¹¹ Mirjana Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Zagreb 2001., 90.

¹² *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 11.

*koje je u to vrijeme činilo ipak, čini se, određenu teritorijalnu i urbanu cjelinu, no sa statusom koji nije bio ravan onom građana rimske kolonije.*¹³

I. Marović¹⁴ je na temelju poznavanja prapovijesnog urbanizma predložio mogućnost da je sjeverno ili sjeverozapadno od antičke Salone, na obroncima Kozjaka ili Mosora postojala Ilirska Salona, jer područje na kojem se nalazio *Urbs Vetus* nije tipičan za ilirska naselja koja su obično smještena na utvrđenim pozicijama ili uzvišenjima. Iliri biraju takve prostore jer pružaju mogućnost obrane od neprijatelja, a sigurnost naselja poboljšavaju i gradnjom zidina u tehnici suhozida.¹⁵ Cambi vidi tu Ilirsku Salonu u velikom utvrđenom naselju koje je pronađeno u blizini Salone, na području Donje Rupotine.¹⁶ Naselje izduženog elipsastog oblika (1km x 100m) smješteno je na istočnoj padini Kozjaka, s južne strane omeđeno strmim potokom-vododerinom, na istoku jezerastim proširenjem potoka, a na sjeveru padinom. U sredini jezičca na kojemu je naselje smješteno nalazi se akropola, a ono je okruženo megalitskim zidinama. Veličina zidina upućuje na zaključak da se radilo o važnom naselju – ilirskom oppidumu. Cambi¹⁷ na temelju njihova izgleda zaključuje da se radi o jednima od najstarijih ilirskih megalitskih bedema, i smješta ih u 3./2. st. pr. Krista, a lokalitet naziva Ilirskom Salonom. O aktivnosti naselja u drugoj polovici 1. st. pr. Krista, svjedoči četvrtasta, također megalitska, građevina pronađena na lokalitetu Stipušić koji se poklapa s istočnim dijelom oppiduma. Građevina (možda hram) je sagrađena od pravilno klesanih megalitskih klesanaca karakterističnih za kasnorepublikansko ili ranocarsko doba.¹⁸

Cambijevu hipotezu o Ilirskoj Salonu na ovom lokalitetu podupire i Miroslav Katić sa argumentima: „*Na to ukazuje način zidanja velikim neobrađenim blokovima, posebice korištenje prirodnog kamenog hrpta na sjevernoj strani gradine u defenzivne svrhe i njegovo utvrđivanje velikim kamenim blokovima na sjeverozapadnoj strani gdje je pristup neprijatelju bio lakši, lom južnog bedema pod pravim kutom u obliku slova L te viziranje i prostorni odnos sa Sutikvom. Ta upućenost jedne gradine na drugu podudara se i s pluralnim oblikom Saloniae koji upućuje na zaključak da se radi o više Salona, a ne samo o jednoj, kako je uočio i pokušao riješiti još Duje Rendić-Miočević.*“¹⁹

¹³ D. Rendić-Miočević, *Antička Salona (Saloniae) – povijesno-urbanistički i spomenički fenomen*, Arhitektura, 160/161, Zagreb 1977., 55.

¹⁴ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 11.

¹⁵ *Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb 2010., 56.

¹⁶ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 11.

¹⁷ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 12.

¹⁸ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 12.

¹⁹ Miroslav Katić, *Prehistorijske gradine solinskoga i kliškoga područja*, u: *Tusculum* 3, Solin 2010., 7-19., 12.

Emilio Marin²⁰ također smatra takvu hipotezu o predrimskom sjedištu Salone na obroncima Kozjaka valjanom, a preseljenje naselja na prostor *Urbs Vetusa* smješta u 76. godinu pr. Krista zbog pada i rušenja tadašnje delmatske Salone.

Jeličić-Radonić i Sedlar²¹ ukazuju na zanimljivu situaciju sa sjevernim bedemom *Urbs Vetusa* čije je unutarnje lice zapravo sličnije vanjskom licu gradskih bedema. Iz toga se postavlja pitanje da li je zapravo riječ o južnom bedemu nekog oppiduma koji je bio smješten sjeverno od *Urbs Vetusa*, a čiji je bedem zatim ponovo iskorišten. Autorice smatraju da će se daljnjim istraživanjima sjevernog bedema i sjeverozapadnog ugla *Urbs Vetusa* riješiti zagonetka oko pluralnog imena *Salonae*, odnosno oko „[...] lociranja naselja koje zajedno s konventom

rimskih građana (oppidum) čini složenu aglomeraciju - *Salonae*.“²²

Cambi²³ smatra da se naziv *Salonae* odnosi na više ilirskih aglomeracija na jednom području, u kontekstu kojih jezgra Salone (*Urbs Vetus*) služi kao luka. Takvo tumačenje nalazi i kod Strabona. U

Slika 3. Gradine na salonitanskome području: Sutikva (1), Ilirska Salona (2), Vranjic (3), Klis (4), Markezina greda (5), gradina iznad Odža (6), Koštak (7)

²⁰ Longae Salonae I, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 13.

²¹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 14-15.

²² Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 15.

²³ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 12-13.

sklopu salonitanske luke, on razmatra i naselje u Vranjicu, na obližnjem poluotoku. Na tom lokalitetu pronađeni su brojni arheološki ostaci koji nisu doneseni iz Salone, već su pronađeni *in situ*, i svjedoče o postojanju gradskih sadržaja na poluotoku, nekropole od prevlake prema kopnu, i luke u zaljevu. U predjelu Vranjičko blato otkriveni su *in situ* dijelovi lučkog objekta konstruiranog na drvenim štapovima, koji se vjerojatno nalazio u sklopu salonitanske luke.²⁴

Osim *oppiduma* u Donjim Rupotinama, u okolici Salone pronađeno je još utvrđenih aglomeracija. Treba izdvojiti onu s najimpresivnijim zidinama u Uvodićima na Mosoru, istočno od Klisa, zatim Žižinu glavicu iznad Rupotine, te Klis. Možda je postojala još jedna aglomeracija - Gradina iznad izvora Jadra.²⁵

Sva ova naselja oko Salone činila su jedan dugotrajan urbanistički sustav, u kojemu je Salona bila središte za mnogo šire stanovništvo. U početku to su bila ravnopravna naselja, no Salona je preuzela ulogu centra, a ostala naselja su počela opadati, posebno u doba kasnog carstva, iako se život u njima nastavio. Najviše se depopulariziraju naselja koja su bila tipične gradine, poput Žižine glavice i Gradine iznad Jadra, a nastavljaju život luke kao npr. Vranjic. *Oppidum* u Donjim Rupotinama bogat je nalazima iz carskog doba, što ukazuje na njegovo kontinuirano korištenje, iako je vjerojatno izgubio raniju ulogu centra kojeg je imao, a koju je preuzela Salona. Važnost okolnih naselja pada, a Salone raste; ona se širi (*Urbs Orientalis* i *Urbs Occidentalis*) i preuzima sve javne funkcije, zajedno s imenom Salona, koje dobiva singularni oblik.

6. URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA

Život je na području Salone kontinuiran još od neolitika. Nalazi iz tog doba pronađeni su na širem salonitanskom području, ali ne upućuju na postojanje veće aglomeracije. Još uvijek nije utvrđeno kada se točno počinje razvijati Salona kao naselje na području *Urbs Vetusa*. Marović i Cambi smatraju da se to nije moglo dogoditi prije kasnohelenističkog doba kada se pojavljuje utvrđeno naselje.²⁶ S njima se slaže i Emilio Marin koji u „*Longae Saloniae*“ navodi da prostor *Urbs Vetusa* „[...] nije najstarije naseljen prostor u salonitanskom

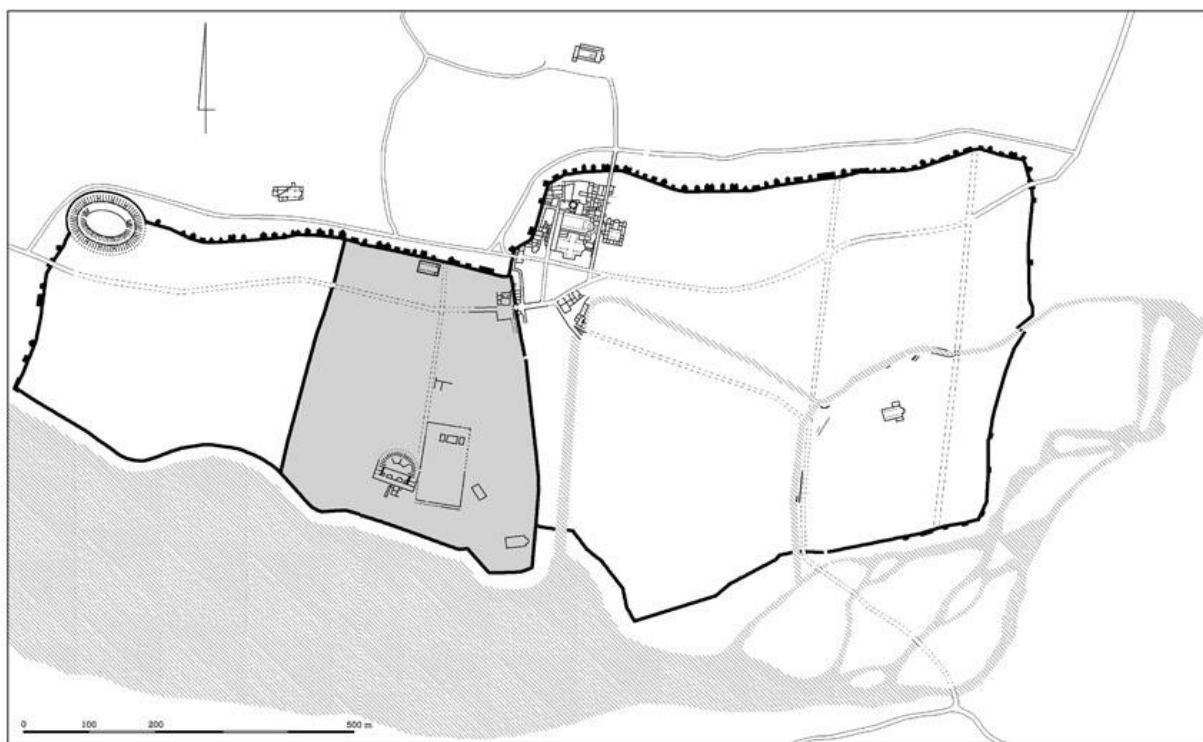
²⁴ B. Kirigin, F. Oreb, *Lučki objekat u Saloni – primjer gradnje na drvenim stupovima, Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru (1967.)*, Zagreb 1980., 111-114.

²⁵ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 13.

²⁶ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 16.

području, no nesumnjivo jest najstariji gradski prostor, koji će se iz te jezgre proširiti na zapad i na istok.“²⁷

Lucije Cecilije Metel 117. godine pr. Krista odlučio je prezimiti u Saloni, što znači da je Salona već tada morala biti utvrđeno naselje. Da je Salona u 1. st. pr. Krista bila formirani grad svjedoči tamo pronađeni kapitel s bikovskim glavama. Kapitel je monumentalnih dimenzija, velik gotovo 1m, te je morao pripadati monumentalnoj građevini kakva se mogla pojaviti samo u gradu. Osim kapitela, pronađena je i brojna helenistička keramika na forumu, dokaz o civiliziranom naselju s grčkim utjecajem i trgovačkim i kulturnim kontaktima sa Sredozemljem.²⁸

Slika 4. Tlocrt Salone

Na temelju arheoloških nalaza pronađenih izvan zidina *Urbs Vetusa*, naseljavanje tog područja počinje još u 1.st. pr. Krista. Kozjak na sjeveru, i morska obala na jugu grada te prometni pravci, odredili su smjer širenja gradskog područja na istok i zapad.

Stari dio grada je bio omeđen zidinama pa je kod porasta broja stanovnika bilo nužno širenje izvan njih, najprije prema zapadu jer se tamo nastavljala cesta iz grada prema Trogiru,

²⁷ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 13.

²⁸ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 16.

a zatim i prema istoku. S istočne strane grad se također širio uzduž prometnih pravaca koji su vodili iz grada. Ceste su od centra Salone vodile prema istoku u više smjerova; jedan je skretao prema sjeveru, a drugi prema jugoistoku. Oni su odredili područje proširenja grada; istočno proširenje površinom je veće od zapadnog upravo zbog prometnih pravaca. Kovanice pronađene u insuli u blizini *Porta Cesarea* potvrđuju da se naseljavanje izvan zidina odvijalo postepeno i spontano duž prometnica, od grada u smjeru istoka i zapada.²⁹ Oblik grada postaje nepravilan, izdužen, nalik elipsi, a Salona primjer longitudinalnog rimskog urbanizma u Dalmaciji.

Ceste su zbog prirode terena na kojem se nalaze bile nepravilne i krivudave, što je uzrok nepravilnog tlocrta grada koji je postupno nastajao uz njih. „S istočne strane grada pružali su se riječni rukavci što je znatno utjecalo na pravce prilaznih cesta i odredilo asimetričan položaj gradskih vrata *Porta Cesarea*.“³⁰ Nepravilnosti u tlocrtu su izraženije na istočnom proširenju dok je zapadno imalo donekle ortogonalan raster. Prometni pravci koji vode iz *Urbs Vetusa* kroz *Urbs Orientalis* prema sjeveru i jugu su nepravilni, no ceste koje su nastale unutar gradskih zidina istočnog proširenja kao dio urbanizacije grada, u skladu su s rasterom *Urbs Vetusa*. To ukazuje na nastojanje da se stvori pravilan raster istočnog proširenja u odnosu na stari dio grada, usprkos nepravilnosti originalnih komunikacija uz koje ono nastaje. Jedna od takvih cesta je Petrova cesta koja prolazi od *Porta Capraria* (*Porta Suburbia III*) iza apsida bazilika, i spaja se s nepravilnom cestom koja vodi iz grada prema sjeveru. Druga cesta koja kroz *Porta Suburbia II* ulazi u grad također nastoji pratiti pravilan raster grada. S njima su paralelne preostale komunikacije sjever-jug u *Urbs Orientalis*. Na taj način pokušavaju se stvoriti pravilne insule. O njihovom rasporedu ne znamo mnogo; bile su relativno male i po potrebi spajane u veće insule.³¹

Sjeverno od grada, duž njegove čitave dužine bila je zaobilaznica uz koju su se razvile nekropole (Kapljuč, i kasnije groblje Kod 16 sarkofaga). Ona je služila za rasterećenje gradskih prometnica, odnosno za zaobilaženje grada od strane putnika u prolazu, te za ulazak posjetitelja s okolnih područja u amfiteatar, bez potrebe da ulaze u sam grad. Salonitancima je koristila za pristup poljoprivrednim imanjima i vilama izvan grada.³²

²⁹ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 18.

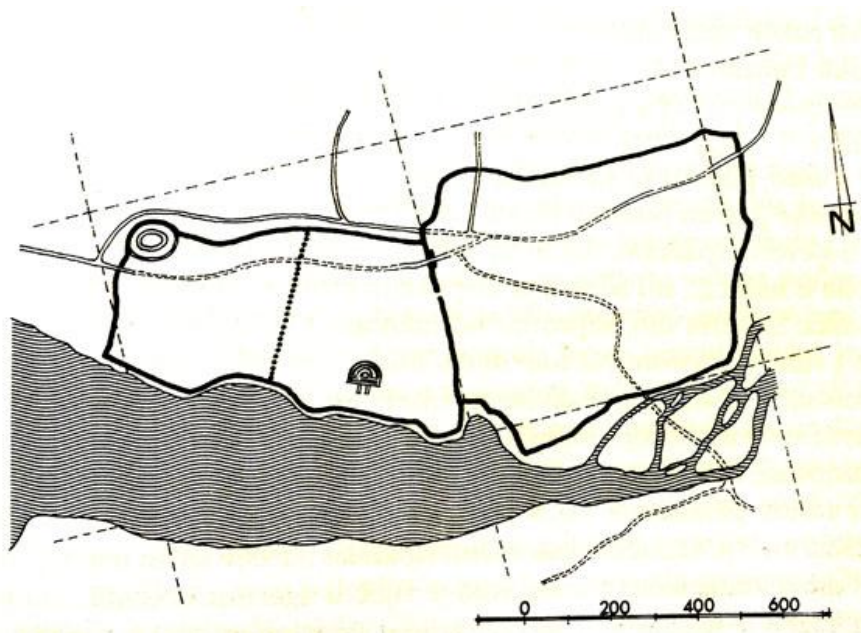
³⁰ Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44., 35.

³¹ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 17-18.

³² Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 31.

U čitavoj Saloni primjećuje se težnja stvaranja pravilnog urbanog rastera, što je postignuto s više ili manje uspjeha. S. Piplović navodi da na urbanizam Salone utječu starije ilirske i grčke naseobine koje su bile na području na kojem se grad razvija, no pritom dolazi do promjena u urbanističkoj organizaciji zbog novih društvenih prilika; „Najstariji dio antičkoga grada pokazuje pravilnost u rasporedu, a dalje se razvijao postupno i organski.“³³ Najnepravilniji raster ima istočno proširenje, zbog terena i krivudavih prometnica uz kojeg se razvilo. *Urbs Vetus* i *Urbs Occidentalis* imaju pravilniji raster, ali ne potpuno pravilan, poput npr. Iadera, primjećuje E. Dyggve.³⁴ M. Suić dodaje: „No pažljivije promatranje užih gradskih cjelina, smještaja pojedinih javnih građevina i njihova međusobna odnosa, te sačuvanih gradskih komunikacija pokazuje da se i u Saloni izravno odrazila ideja pravilno organiziranog rimskog grada [...] gdje je glavni dekuman vodio u grad kroz monumentalna Porta Cesarea, a položaj foruma s kapitolijem na križanju glavnog karda i glavnog dekumana, približno u središnjem dijelu najstarijeg dijela grada, pokazuje da je i ta mala jezgra, nerazmjerno mala s obzirom da je riječ o prostranoj koloniji i središtu provincijalne uprave, u osnovi poštivala norme rimske urbanistike.“³⁵

Dokaze o pravilnosti gradskog rastera treba tražiti i izvan samog grada, proučavanjem odnosa salonitanskog agera i gradskih ulica. M. Suić³⁶ navodi da se linija istočnog bedema *Urbs Vetusa* poklapa s linijom jednog carda agerske limitacije, te da se dio južnog bedema *Urbs Orientalisa* poklapa s linijom jednog agerskog decumana. To ne može biti slučajnost i govori o nastojanju stvaranja pravilnog rastera,

Slika 5. Odnos gradskog areala i agerskog rastera

³³ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 21.

³⁴ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 12.

³⁵ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 12-13., Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 214.

³⁶ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 214.

iako on nije ostvaren u potpunosti.

Nakon proširenja grada, površina mu je bila 720.000m², a unutar gradskih zidina opsega 4080m moglo se smjestiti oko 60.000 stanovnika. Uzevši u obzir mogućnost da nije čitav grad bio potpuno naseljen, moguće je da je u Saloni živjelo manje ljudi – od oko 40.000 do 50.000. Taj broj je i dalje impozantan, jer na čitavoj istočnoj Jadranskoj obali nije bilo tako velikog grada sve do sredine 20. stoljeća kad Split ima oko 50.000 stanovnika. Jedini grad te veličine, suvremen Saloni, bila je Narona.³⁷

Longitudinalan urbanistički razvoj nije nepoznanica u rimskom urbanizmu; kao primjer iz drugih provincija to su Ampurias na katalonskoj obali i Glanum u južnoj Francuskoj, blizu Saint-Remy-de-Provence, koji su, poput Salone jedni od najstarijih primjera kontakta rimskog urbanizma sa helenističkim svijetom. Ampurias je, osim po tlocrtu, sličan Saloni i po pluralnom obliku latinskog imena grada – *Emporiae*. Grad se tako nazivao kad je u 1. st. pr. Krista starije grčko naselje na obali sjedinjeno sa grčkim gradom u susjedstvu koji se vjerojatno zvao *Emporion* (trgovište) i rimskog naselja na povišenoj lokaciji u blizini. Pluralni oblik imena ukazuje na topografsku dvojnost grada.³⁸

6.1. FORTIFIKACIJE

Salona je, kao glavni grad provincije Dalmacije, morala imati jak obrambeni sustav. Bila je najbolje utvrđeno rimsko naselje na čitavoj obali.

Stariji bedemi, oni oko *Urbs Vetusa*, bili su kvalitetnije i pravilnije građeni od bedema oko gradskih proširenja. Kod izgradnje novog prstena bedema, porušeni su zapadni, te djelomično istočni zid *Urbs Vetusa* kako bi se objedinilo novo, prošireno područje grada. Sačuvan je samo sjeverni dio istočnog zida koji je nosio vodovod, te *Porta Cesarea*.³⁹

Istočne zidine *Urbs Vetusa* uz *Porta Cesarea* po načinu gradnje Cambi i Kaehler datiraju u 2. st. pr. Krista.⁴⁰ Za gradnju sjevernog dijela istočnog zida koriste se veliki nepravilni blokovi, bez malternog veziva, a prostor između njih ispunjen je zemljom i sitnim lomljenim kamenom – tehnika *opus quadratum*. Južni dio je nešto drugačiji – koriste se manji

³⁷ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 15.

³⁸ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 12.

³⁹ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 33.

⁴⁰ *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 16.

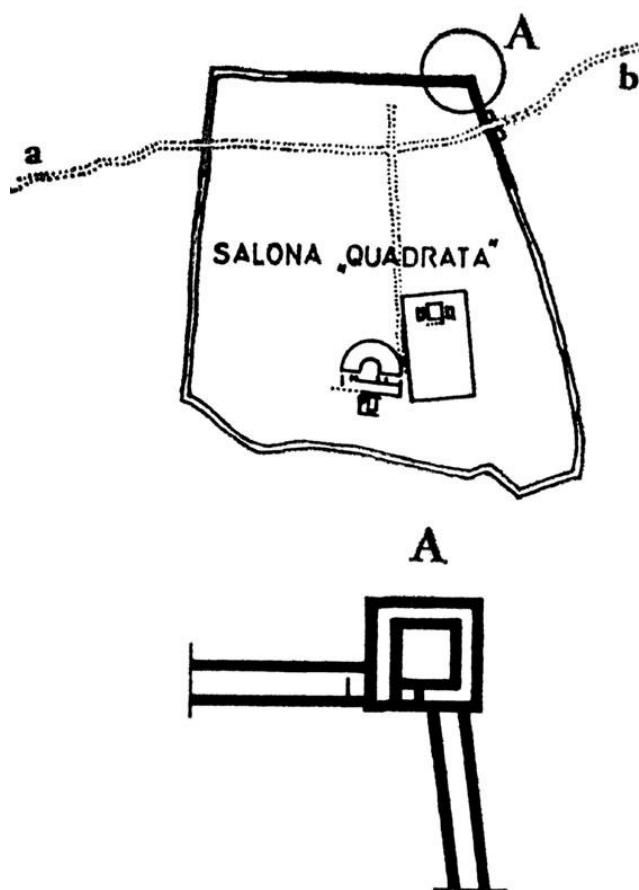
kameni blokovi i malter. Na temelju toga postavlja se pitanje da li su građeni istovremeno, te ako nisu da li ta dva bedema pripadaju dvjema različitim aglomeracijama koji su se sastali kod *Porta Cesarea* kod objedinjavanja naselja u *Urbs Vetus*.⁴¹

Različita tehnika upotrebljava se na zapadnim zidinama, uz *Porta Graeca*, i upućuje na to da su građene kasnije. Postavlja se pitanje da li je možda taj zid zamijenio neki raniji. Za odgovor na to pitanje potrebna su daljnja istraživanja.⁴²

Da su bedemi Salone na uglovima imali pravokutne kule, kao i većina antičkih gradova, daje naslutiti jedina za sad otkrivena takva kula – ona u sjeveroistočnom kutu *Urbs Vetusa*. Kula je četverokutnog tlocrta, građena u sličnoj tehnici kao i bedemi na koje se naslanja, i izvan kojih strši. Za razliku od bedema koji su građeni s dva lica – unutrašnjim i vanjskim – kula ima jednostruke masivne zidove.⁴³

Urbs Orientalis i *Urbs Occidentalis* razvijali su se u rano carsko doba kao predgrađa, slobodno i nesputano, bez instantne potrebe za bedemima zbog relativno mirne političke situacije. To je osigurao Augustov *Pax Romana*, a čak ni Batonov ustanak nije ugrozio Salonu. Građani koji su živjeli

izvan bedemima zaštićenog grada, mogli su u slučaju opasnosti prebjeći u grad i tamo se privremeno smjestiti. S porastom važnosti Salone i prijetnje Markomana i Kvada u 2. stoljeću, pojavljuje se potreba za bedemima i oko novih dijelova grada; stari i novi dio grada okružuju se zajedničkim prstenom zidina. To se dogodilo za vrijeme vladanja cara Marka Aurelija 170. godine. 1. delmatska kohorta na čelu s tribunom Granijem Fortunaton i odjeli 2. i 3. legije s

Slika 6. Tlocrt *Urbs Vetusa* i kule u sjeveroistočnom uglu bedema

⁴¹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 14.

⁴² *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 16.

⁴³ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 16.

centurionom Publijem Emilijom Amintijanom podižu u Saloni dio zidina i kula.⁴⁴ Oblik zidina, a i proširenog grada kojeg su obuhvatile je nepravilan, izdužen. S novim dogradnjama grad dobiva približno eliptičan oblik s osima 1600m u smjeru istok-zapad i 700m sjever-jug, opsega 4080m. Rimski pjesnik Lukan naziva grad *longae Salone*, dugačke Salone. Zidine oko *Urbs Orientalisa* i *Urbs Occidentalisa* su zbog brze izgradnje bile krivudave, građene na lošim temeljima, i građene s mnogo recikliranog materijala, odnosno spolija.⁴⁵

Zidine su ojačane sa preko 100 četvrtastih kula sa svih strana prema kopnu. Sjeverna strana grada bila je najugroženija zbog prirodnog nadvišenja okolnog terena, koje je napadaču pružalo određenu prednost. Raspored kula na sjevernom gradskom bedemu nije bio racionalan, jer prostor pred gradskim zidom zbog njihove prevelike gustoće postaje nepregledan, i omogućava neprijatelju skrivanje između kula, zbog čega je bilo potrebno više stražara na kulama.⁴⁶

Zidine se ponovo popravljaju oko 400. godine u doba gotskih prodora, pogotovo na najugroženijoj sjevernoj strani. U 6. stoljeću izvršeni su zadnji radovi na zidinama i kulama.

6.2. AKVEDUKT

Ključan preduvjet za kvalitetan život u svakom, pa tako i antičkom gradu je dostupnost pitke vode, odnosno vodovod. Prije izgradnje gradskog vodovoda ljudi su skupljali kišnicu te vadili vodu iz bunara ili vodotoka. U Saloni je otkriveno samo nekoliko cisterni i bunara, no zasigurno ih je bilo više. Još u Augustovo doba u Saloni se gradi vodovod kojim se tekuća voda dovodi u grad s izvora rijeke Jadro pod Mosorom.⁴⁷

Akvedukt u grad dolazi sa sjevera uzduž bedema i prelazi preko *Porta Cesarea* podržan lukovima, do rezervoara s južne strane vrata, odakle se grana mreža cijevi po čitavom gradu. Vodovod je položen na sjeveru grada, ukopan plitko pod zemljom i obložen

⁴⁴ Mihovil Abramić, *O povijesti Salone*, u: *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991., 43.

⁴⁵ *Longae Salona I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 12.

⁴⁶ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum 5*, Solin 2012., 21-45., 33.

⁴⁷ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum 5*, Solin 2012., 21-45., 24.

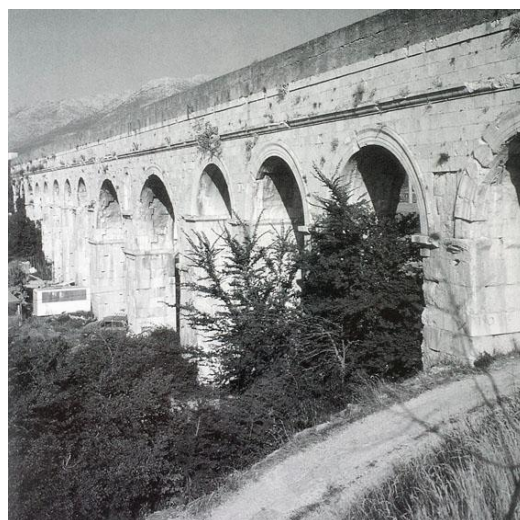
priklesanim kamenim pločama, a prirodni pad terena osigurava spuštanje vode u niže gradske predjele bez poteškoća.⁴⁸

U antičkom gradu nisu sve kuće bile direktno priključene na vodovod, nego su se građani opskrbljivali vodom na česmama, odnosno nimfejima. M. Suić⁴⁹ spominje dva nimfeja pronađena u Saloni – jedan kod *Porta Cesarea*, te jedan na sjeveru *Urbs Vetusa*. Jeličić-Radonić i Sedlar⁵⁰ spominju još jedan nimfej, koji je dograđen u jednom od prizemnih otvora plašta kavee teatra.

Piplović zaključuje da je sjeverni dio istočnog bedema *Urbs Vetusa* stariji od vodovoda jer su „[...] *oktogonalni tornjevi i posebno bočni zidovi pješačkih prolaza sa strana vrata, puni naslaga nataloženog vapnenastog kamena.*“⁵¹ Nakon proširenja grada na istok, taj bedem gubi funkciju jer se našao unutar novih gradskih zidina, pa je njegov južni dio porušen zbog bolje povezanosti novog i starog dijela grada, a sjeverni je sačuvan upravo zbog kanala vodovoda koji je bio na njemu.⁵²

Kule koje su bile dio gradskih bedema, također su imale svoju funkciju u kontekstu gradskog vodovoda – one su kroz dugo razdoblje služile kao spremnici za vodu, vjerojatno od vremena kada je grad bio proširen pa više nisu služile za obranu jer su se našle unutar novih bedema. To dokazuju nakupine kamenca na njima.⁵³

Kod izgradnje sjevernog bedema istočnog proširenja grada, vodilo se računa o vodovodu, koji je zbog sigurnosti bio obuhvaćen bedemima kako bi se zaštitio od napada neprijatelja. Zid je izgrađen sjevernije od vodovoda, paralelno s njim.⁵⁴

Slika 7. Akvedukt Salona-Split

⁴⁸ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 24.

⁴⁹ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 280.

⁵⁰ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 24.

⁵¹ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 24.

⁵² Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 24.

⁵³ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 24.

⁵⁴ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 27.

6.3. LUKA I SKLADIŠTA

Salonitanska luka nalazila se pred gradom na jugu, i imala je siguran prilaz brodovima sa zapada iz Kaštelanskog zaljeva. Salona je kao važno pomorsko i trgovačko središte bila važan pomorski terminal za pretovar i skladištenje robe na putu od unutrašnjosti preko mora i obrnuto. Iako sama luka nije sačuvana jer je s vremenom uništena u mulju iz rijeke Jadro, na to ukazuju brojna skladišta i prostori za pretovar i pohranu robe. Glavna skladišta su se nalazila uz luku, a građevine za pohranu robe sačuvane su i u središtu grada, istočno od teatra. Još jedno mjesto za koje se pretpostavlja da je služilo u istu svrhu je suteran koji je nastao zbog prirodnog pada terena ispod južnog dijela foruma. Nedavno otkriveni temelji zgrade zapadno od foruma također upućuju na prostor za skladištenje.⁵⁵

6.4. URBS VETUS

Najstariji dio rimske Salone nalazi se na lokalitetu Glavičina, i poznatiji je pod nazivom *Urbs Vetus* ili stari grad, a datira u republikansko doba kada je imao status *oppiduma* – rimskog utvrđenog naselja.⁵⁶ D. Rendić-Miočević taj dio grada naziva *Salona Quadrata*. Taj je najstariji dio grada kroz godine svog postojanja prošao kroz brojne urbanističke promjene i prenamjene pojedinih njegovih dijelova, pa je njegova interpretacija kompleksna i otežana.⁵⁷

Urbs Vetus bio je trapezoidnog oblika, okružen megalitskim zidinama sa četvrtastim kulama. Tu je bilo središte gradskog života sa svim važnim građevinama javnog karaktera; kapitolijem, termama, kurijom, teatrom i forumom. Pretpostavlja se da su i prije njih postojale slične građevine. Tome u prilog idu monumentalni zid i kapitolij koji su stariji od njih a pronađeni su u *Urbs Vetusu*. Postojanje nekoliko manjih hramova na lokaciji teatra, i činjenica da se nalazi na prirodnom uzvišenju, ukazuje na to da je na prostoru na kojem su izgrađeni teatar i forum, prije njih bila svojevrsna akropola.⁵⁸ Prema Clairmontu, na tom prostoru bio je najstariji rimski *oppidum*.⁵⁹

⁵⁵ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23.

⁵⁶ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23.

⁵⁷ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 28.

⁵⁸ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23-24.

⁵⁹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 19.

U antičkom gradu obično postoje dvije glavne komunikacije; pravac sjever-jug koji nazivamo *cardo*, i istok-zapad tj. *decumanus*. Njih jasno uočavamo i u najstarijem dijelu Salone. *Decumanus* povezuje zapadna i istočna vrata grada - *Porta Cesarea* i *Porta Graeca*, i predstavlja glavni prometni pravac unutar gradskih zidina, a nastavlja se i izvan njih. Poznat je i kao *Via principalis*. *Cardo* je kretao sa sjevera od zidina, gdje su vjerojatno bila vrata, preko *decumanusa* blizu *Porta Cesarea*, do vanjskog plašta teatra na jugu. On nije imao toliku važnost poput *decumanusa*. Te dvije glavne komunikacije unutar gradskih zidina daju osnovu za izgradnju preostalih cesta u ortogonalnom rasteru. One nisu u potpunosti sačuvane pa se ne može sa sigurnošću tvrditi da je raster doista bio ortogonalan, no pronađeni su ostaci nekih cesta koje upućuju na to; na primjer ostaci dviju ulica na jugozapadu *Urbs Vetusa*, koje se sijeku pod pravim kutom. Kolnik tih ulica bio je napravljen od velikih kamenih ploča, te širok svega 5m i 7m, pa se pretpostavlja da su okolni objekti bili niski. U ovom dobro uređenom dijelu grada ispod ulica je postojao razvijen kanalizacijski sistem sa priključnim cijevima za otpadne vode a zgrade su imale trijemove i bile ukrašene mozaicima.⁶⁰

Velik dio površine unutar *Urbs Vetusa* zauzimali su javni sadržaji vjerskog, kulturnog i administrativnog karaktera; forum uz kojeg su bili teatar, hram, terme, kurija i portici s dućanima, lučka spremišta, a kasnije i crkve. S. Piplović⁶¹ iz takve situacije izvodi zaključak da su stanovnici živjeli uglavnom izvan *Urbs Vetusa*, u njenoj blizini, a u grad su dolazili obavljati zajedničke poslove. „*Ostaci prigradskih patricijskih vila za odmor i središta poljodjelskih imanja sačuvani su u bližoj okolini na padinama sjeverno od grada pa i nešto dalje na istoku uz rijeku.*“⁶²

Dobro su nam poznata gradska vrata na istoku *Urbs Vetusa – Porta Cesarea* - ujedno i glavna gradska vrata. Na zapadu *Urbs Vetusa* *decumanus* prolazi kroz *Porta Graeca*, a cesta se dalje nastavljala prema zapadu do Tragurija.

Piplović⁶³ smatra da su i na jugu grada morala postojati gradska vrata, koja su otvarala put iz grada prema luci, ali im nisu sačuvani ostaci.

⁶⁰ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 24.

⁶¹ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23.

⁶² Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23.

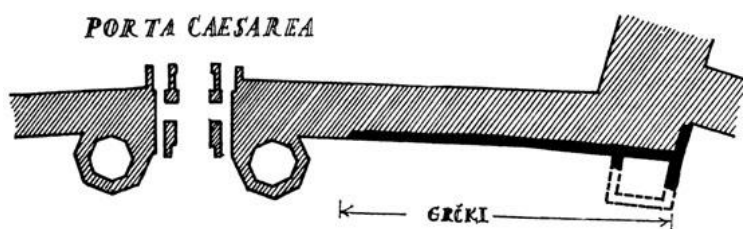
⁶³ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23.

6.4.1. PORTA CESAREA

Glavna gradska vrata *Porta Cesarea*, sagrađena u Augustovo doba, nalaze se na istočnom kraju *decumanusa*, u sredini istočnih bedema *Urbs Vetusa*. Služe kao ishodište brojnih putova, između ostalog i Dolabelinih cesta, koje povezuju Salonu sa unutrašnjošću provincije. Kod proširenja grada, ona ostaju unutar zidina i prestaju imati funkciju glavnog ulaza u grad.

Porta Cesarea su s jedne strane ishodište glavne gradske prometnice – *decumanusa*, a s druge strane, cesta koja se od njih nastavlja izvan grada, prema istoku, vodi do pritoka rijeke Jadro s kamenim mostom, gdje se grana u dva smijera – prema Andetriju i Panoniji, te prema Epetiju.

Na mjestu ovih vrata, sjeverni i južni dio istočnog bedema *Urbs Vetusa* susreću se pod tupim kutom. Flankirana su sa dvije osmerokutne kule koje se sa zidinama dodiruju na

Slika 8. Dio istočnoga bedema *Urbs vetus* s gradskim vratima i kulom

jednom svom vrhu. Imaju tri prolaza od kojih je najveći, srednji, osim što je služio za kolni promet, mogao poslužiti kao zamka za neprijatelja koji bi se ušavši u taj prostor našao zatvoren između dvaju vrata.⁶⁴ Bočni prolazi širine 1,6m – 1,2m služili su za promet pješaka. Bili su zatvoreni drvenim vratima, čiji su pragovi sačuvani.

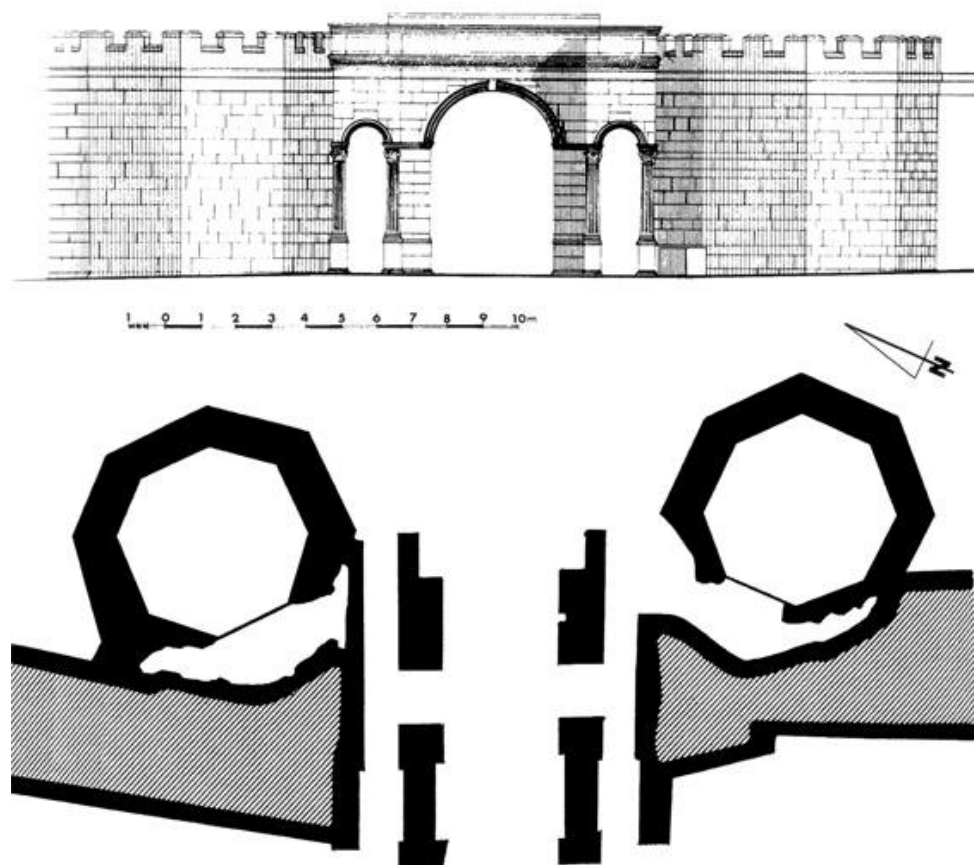
Jeličić-Radonić i Sedlar⁶⁵ u tlocrtu razlikuju dva dijela *Porta Cesarea*; istočni, fortifikacijski dio okrenut prema van, te zapadni dio okrenut prema gradu koji između ostalog služi kao nosač za akvedukt. Ta dva dijela međusobno su odvojena prostorom širine 1,8m. Građena su u jednom navratu. Istočni dio ukrašen je pilonima od zidanih blokova koji su duboki 2,6m i široki 1,2m, a na prednjoj strani se nastavljaju na dug jezik pokraj bočnih prolaza. Središnji prolaz, širine 3,51m vjerojatno je bio zatvoren mobilnom rešetkom koja se spuštala po potrebi. Dokaz za to su žljebovi za vođenje koji su pronađeni na oba pilona.

Postoje dvije različite rekonstrukcije *Porta Cesarea*. Prema Gerberovoj rekonstrukciji iz 1917. godine, vrata djeluju teško i masivno, flankirana sa oktogonanim kulama sa

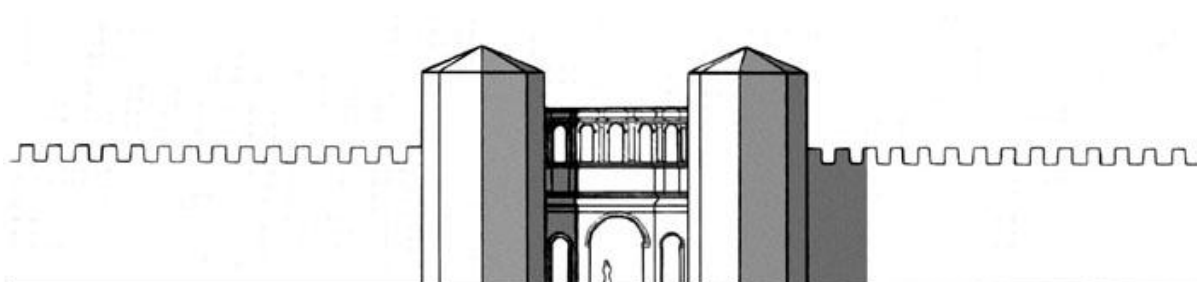
⁶⁴ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14.

⁶⁵ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 9-10.

zupčastim kruništima. Bočni prolazi su flankirani sa korintskim polustupovima na visokim bazama, a cijela vrata su visoka kao i kule, ne mnogo viša od zidina. Prema drugoj, Kaehlerovoj rekonstrukciji, vrata su elegantnija, zajedno sa kulama se izdižu iznad zidina, s lođom s trijemom iznad vrata, između kula.⁶⁶

Slika 9. Tlocrt i rekonstrukcija gradskih vrata Porta Caesarea (prema Gerberu)

Slika 10. Rekonstrukcija Porta Caesarea (prema Kaehleru)

⁶⁶ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 269.

6.4.2. FORUM S KAPITOLIJEM

Glavni centar antičkog grada, pa tako i Salone bio je forum, i zadržao je tu ulogu sve do prevladavanja kršćanstva u 4. stoljeću kada se centar seli u sjeverozapadni ugao *Urbs Orientalisa*. Forum se u Saloni nalazi na jugu carda, s njegove istočne strane, u blizini luke. Pravokutnog je oblika. Duža os sjever-jug dugačka je 70m, a kraća istok-zapad 45m. Potporni zid na sjevernoj strani foruma građen je istom tehnikom kao i zid uz *Porta Ceasera*, i oba se datiraju u 1. st. pr. Krista. U 2. i 3. stoljeću forum je obnavljan i proširen.⁶⁷ Iako veličina foruma odgovara prvotnom *Urbs Vetusa* u kojem je i nastao, njegove dimenzije postaju premale u odnosu na veličinu grada nakon proširenja u 2. stoljeću, no forum svejedno ne gubi svoju funkciju tako rano kao kapitolij.

Uz forum su se nalazili teatar, hram, terme, kurija, portici s dućanima. Pretpostavlja se da je postojala i forumska bazilika no njeni ostaci još nisu pronađeni.

Na sjevernoj strani foruma bio je sklop hramova, prema Jeličić-Radonić i Sedlar⁶⁸ „[...] najstariji simetrično postavljeni dvojni hramovi tetrastilnog tipa na uzdignutim podijima.“ s niskom građevinom, vjerojatno govornicom (*rostrom*) između njih. Hramovi su vjerojatno podignuti „[...] u znak proslave trijumfa nad Delmatima i pacifikacije provincije Dalmacije.“⁶⁹

Dyggve dijeli razvoj foruma u četiri perioda. Prvi period pordrazumijeva najstariji skup građevina, iz Augustovog doba, koji se sastoji od tri zasebna arhitektonska elementa na odvojenim podijima. U sredini je konstrukcija kvadratnog tlocrta sa stubištem u obliku tribine, flankirana sa hramovima koji su pročeljem okrenuti prema forumu, odnosno prema jugu. Drugu fazu tumači kao potpunu rekonstrukciju foruma u 2. stoljeću zbog širenja Salone. Hramovi su žrtvovani, a kapitolij je pretvoren u kuriju, tj. gradsku vijećnicu. Treći period Dyggve smještaju u Dioklecijanovo doba kada „[...] reorganizacija uličnoga tlocrta južnog dijela grada, možda zbog razine jadranskih voda koje sve više smetaju i dosežu najvišu točku u doba oko 3. – 4. stoljeća potpuno mijenja raniji karakter rasporeda spomenika: smjer zidova se mijenja. Građevina postaje kompliciranija i proteže se po većoj površini. Široko uređeno stepenište, od kojega su na jugu sačuvani ostaci, s tim je u vezi. Trijem je izgrađen

⁶⁷ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14.

⁶⁸ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 8.

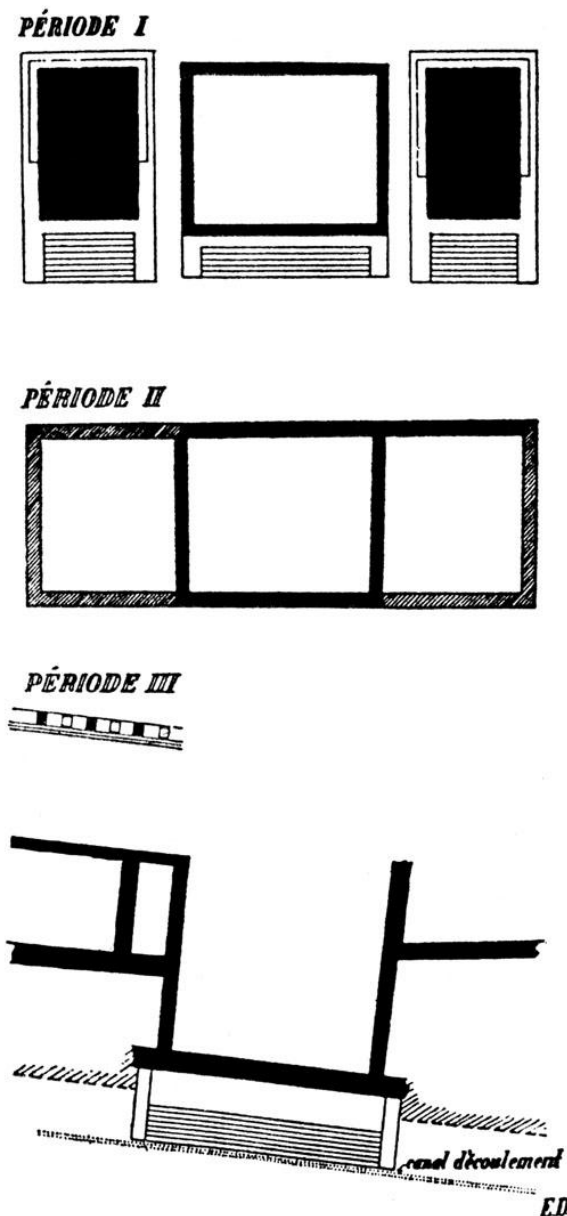
⁶⁹ Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44., 41.

na sjeveru, a razina naprijed smještenog trga znatno je podignuta.“⁷⁰ Kapitolij se koristi kao javna gradska tribina (*rostra*), kompleks se zaokreće u odnosu na os foruma. Moguće je da kapitolij gubi svoju prvobitnu funkciju jer je stvoren novi javni gradski prostor izgradnjom pretorija (monumentalnog središta s rezidencijom namjesnika), koji preuzima raniju ulogu foruma.⁷¹ U četvrtom periodu dijelovi foruma postaju crkveno vlasništvo i na njemu se ruši trijem i grade se mlin i vinska preša.⁷² Clairmont također smatra da forum gubi svoju javnu namjenu kod prevladavanja kršćanstva, te postaje stambeni prostor.⁷³

Mate Suić⁷⁴ postavlja pitanje postojanja nekog ranijeg kapitolija, jer smatra da je izgradnja prvog kapitolija tek u doba Augusta malo vjerojatna, s obzirom na veličinu i važnost Salone, u kojoj već neko vrijeme žive Rimljani,

prvo u konventu a zatim u koloniji. Pretpostavlja da je kapitolij u Saloni

izgrađen prije, u doba kasne republike ili ranog carstva, te da je po rimskoj tradiciji imao tri odvojene cele, ili hram s trodijelnom celom. Taj raniji, predaugustovski kapitolij on pokušava naći na nekoj drugoj lokaciji, ili na istoj lokaciji ali smatra da su za njegovo utvrđivanje potrebna daljnja istraživanja foruma. Nadalje, Suić osporava i drugu Dyggveovu fazu, jer

Slika 11. Tlocrti različitih faza foruma (prema E. Dyggveu)

⁷⁰ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 17.

⁷¹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 17-18.

⁷² Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 17.

⁷³ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 20.

⁷⁴ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 236.

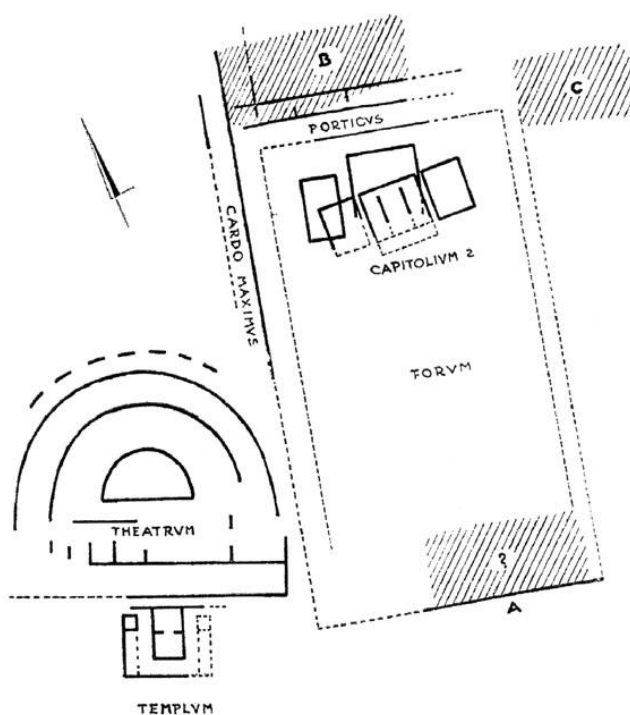
smatra pronalaženje natpisa o gradnji kurije na forumu nedostatnim dokazom da se kurija nalazila gdje i kapitolij.

Zbog terasastog spuštanja terena na kojemu je izgrađen forum, njegova južna strana bila je podignuta na supstrukcijama kako bi imao ravnu plohu. Jeličić-Radonić i Sedlar pretpostavljaju da se iznad njih nalazila bazilika, a da su se supstrukcije koristile kao skladišta.⁷⁵

Forum je nakon proširenja grada postao nerazmjerno malen u odnosu na veličinu grada, pa Jeličić-Radonić predlaže mogućnost izgradnje novog foruma u Dioklecijanovo doba u *Urbs Orientalis*, koji još nije otkriven.

6.4.3. TEATAR

Uz forum, s njegove zapadne strane nalazi se teatar sa scenskom zgradom na jugu i gledalištem na sjeveru. Teatar, iako se nalazi uz forum, nije u osi s njim, već je paralelan s hramom koji je već stajao s njegove južne strane kad je gradnja teatra započela. Na taj način između njih je stvorena komunikacija. Prema E. Marinu⁷⁶ donji dio gledališta nalazi se na prirodnoj kosini terena, a gornji na supstrukcijama. Suić donosi drugačiju interpretaciju: „*Salonitanski teatar izgrađen je na ravnoj površini i zbog toga je čitava njegova kavea bila podignuta na supstrukcijama od koncentričnih i radijalnih zidova.*“⁷⁷

Slika 12. Skica teatra s hramom uz forum

⁷⁵ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 19.

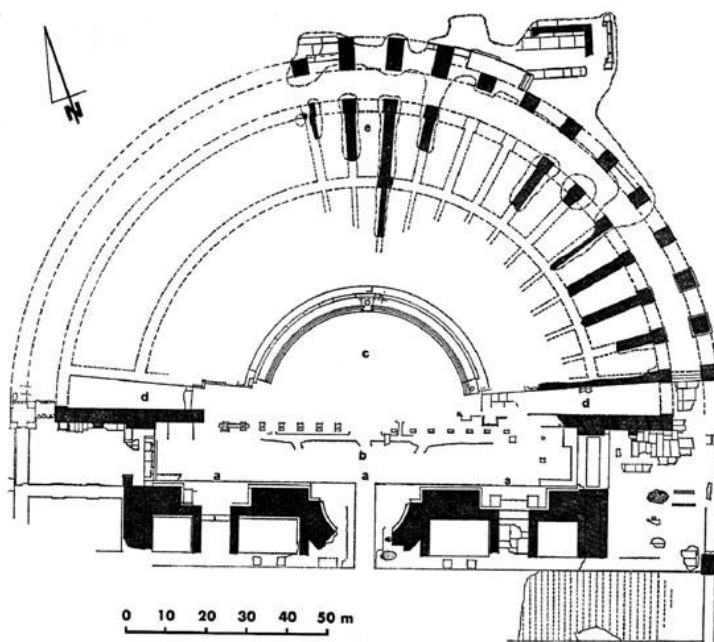
⁷⁶ *Longae Salone I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14.

⁷⁷ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 261.

Scenska zgrada, odnosno pozornica na uzdignutom podiju usred gledališta, ima tri velike niše, dvije bočne i srednju polukružnu, što je tipično za rimske pozornice. Sa površinom od 3000m² spada u srednje velike antičke teatre. Dug je 65m, a od tjemena gledališta do vanjskog ruba scene ima 58m. Teatar je imao kapacitet za oko 3000 posjetitelja.⁷⁸

M. Suić na temelju oblika vrata i niša na pročelju zgrade scene, teatar datira u Trajanovo doba, tj. kraj 1. ili početak 2. stoljeća.⁷⁹

Vanjski plašt gledališta bio je oblikovan sa „[...]19 masivnih pilona kvadratne osnove koji su formirali monumentalni dvojni ulaz u gledalište. Uz istočni ulazni pylon bilo je s vanjske strane dograđeno posebno stubište. Kasnije je u jednom od prizemnih otvora plašta cavee – zapadno od glavnog ulaza – bio dograđen nimfej, u tehnici izuzetno velikih bunjastih blokova.“⁸⁰

Slika 13. Tlocrt teatra

Scenska zgrada na jugu služila je za glumce i glumu, a činilo ju je „[...] pravokutno zdanje, u kojemu se nalaze glavni dijelovi, glavni sadržaji i za njih određeni prostori: podij pozornice (pulpitum) i uža scenska zgrada, scanea (skene), s monumentalnim, arhitektonski raščlanjenim pročeljem (scenae frons). [...] Pulpitum (logeion)

Slika 14. Pogled iz zraka na ostatke teatra

⁷⁸ Longae Saloniae I, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14.

⁷⁹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, Topografija antičke Salone (I), u: Tusculum 2, Solin 2009, 7-32., 21.

⁸⁰ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, Topografija antičke Salone (I), u: Tusculum 2, Solin 2009, 7-32., 24.

viši je za 1,5m od razine orhestre. Još su dobro sačuvani niski piloni, kameni nosači podija koji je vjerojatno bio pokriven povećim pločama, ali se te nisu sačuvale. Dužina mu je za šest i po puta bila veća od širine (ne računajući proširenja u području čelnih vrata), te je time znatno nadilazio površinu orhestre[...]. Uz gustu liniju pulpita, u duhu rimske graditeljske tradicije, nalazio se gusti red udubljenja u koja su bili usađeni nosači zastora.⁸¹

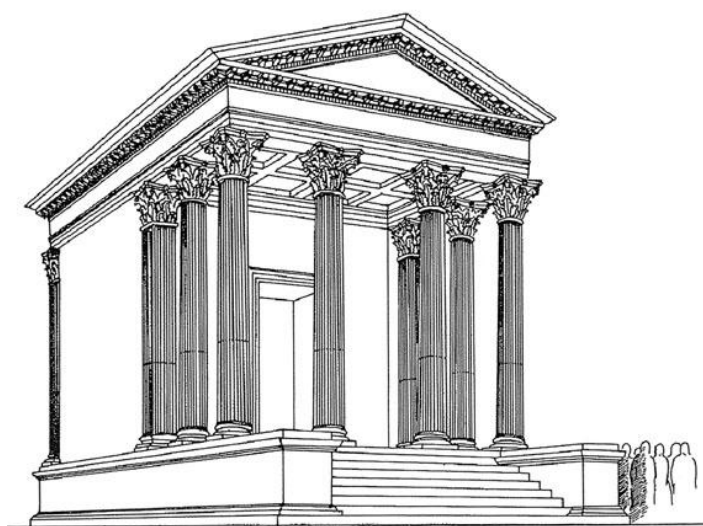
Teatar je tokom vremena obnavljan u više faza, a posljednja rekonstrukcija odvila se u Dioklecijanovo doba kada se ukrašava fasada pozornice.⁸²

Prikaz teatra s hramom nalazimo na Trajanovom stupu u Rimu - na reljefu koji prikazuje Trajanov dolazak na istočnu Jadransku obalu. Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi, većina autora se slaže da se radi o prikazu Salone.⁸³

Slika 15. Prikaz salonitanskog teatra na Trajanovu stupu u Rimu

6.4.4. HRAM UZ TEATAR

Slika 16. Rekonstrukcija hrama pored teatra (prema Weilbachu)

U Saloni se neposredno uz forum, okrenut prema teatru, nalazio tetrastilni hram na visokom podiju. Radi se o jedinoj do sad u potpunosti istraženoj poganskoj sakralnoj građevini u Saloni.⁸⁴

Hram je nastao prije teatra, u 1. stoljeću, te je s njim bio arhitektonski objedinjen. Zbog gradnje teatra koji je uklopljen u uzak

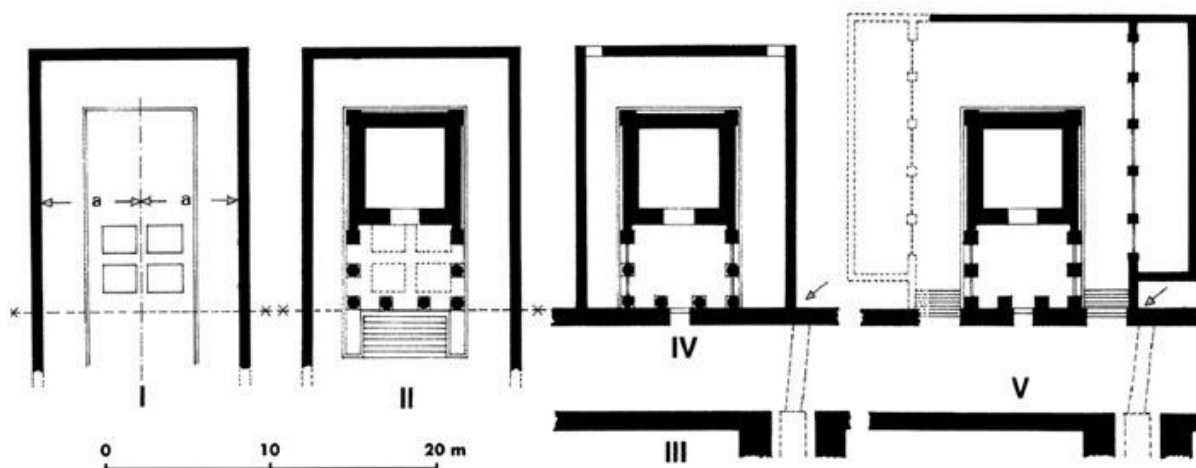
⁸¹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 24.

⁸² Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 8.

⁸³ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 310-311.

⁸⁴ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum 2*, Solin 2009, 7-32., 9.

prostor između ovoga hrama i prirodne kosine terena sjevernije, uklonjeno je nekoliko drugih manjih hramova koji su bili na tom prostoru. Hram je orijentiran prema sjeveru, što je u suprotnosti s ostalim Salonitanskim hramovima. To govori u prilog Dyggveovoj hipotezi da prostor na kojem se nalazi teatar prije toga nije bio naseljen, nego je bilo kulni prostor, odnosno akropola, koja je svoje mjesto ustupila novoj velikoj javnoj građevini – teatru.⁸⁵

Slika 17. Faze izgradnje hrama uz teatar (prema Weilbachu)

Razvoj hrama može se prema Weilbachu podijeliti u 5 faza i započinje sredinom 1. stoljeća. Ograđeni prostor pravokutnog tlocrta koji je prethodio hramu čije ostatke poznajemo, a nalazio se na istom mjestu svrstavamo u prvu fazu. U drugoj fazi gradi se „[...] *prostil tetrastil, s dubokim pronaosom, na visokom podiju s izduženim parastama između kojih se dizalo osam stuba.*“⁸⁶ Ima kvadratnu celu dimenzija 8,38 x 8,38m. U trećoj fazi počinje se graditi teatar uz hram, čiji zid je paralelan s fasadom hrama, ali se ne dodiruju. Uklanja se stubište ispred hrama i na taj način nastaje komunikacija između hrama i teatra. Četvrtu fazu označuje gradnja zida ispred fasade, ali nije poznato koliko je on bio visok, odnosno da li ju je prekrivao. Osim toga, na stražnjem ograđnom zidu teatra probijaju se dva prolaza. U petoj fazi gradi se trijem na istočnoj, a vjerojatno i na zapadnoj strani hrama, te se dograđuju pristupne stubice između trijemova i pročelja hrama. Evolucija hrama je povezana s razvojem kulta ali i urbanizma u Saloni. M. Suić posvetu hrama pokušava iščitati iz položaja i izgleda hrama: „*Hermetičko zatvaranje prostora na pročelju, njegovo distanciranje od gradske komunikacije, lateralno proširivanje dodavanjem trijema i postavljanje bočnih pristupa na povišeni podij, sve to podsjeća na rješenja što se susreću u Dokleji, ali još više na kapitoliju u Jaderu iz druge faze. Ne zna se kome je ovaj hram bio posvećen. S obzirom na blizinu teatra*

⁸⁵ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 25.

⁸⁶ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 243.

*(iako je prva faza starija od teatra) moguće je da je kasnije bio posvećen Dionizu (Liberu), pa bi u tom slučaju ovakva prostrana hermetičnost odgovarala hermetičnom karakteru tog izvorno orijentalnog kulta koji je ovdje vjerojatno imao i svojih prethodnih tradicija, iz vremena kad je u Saloni bio snažan grčki isejski element.*⁸⁷

6.4.5. TERME

Terme su u antičkom gradu jedan od ključnih javnih gradskih sadržaja. Osim za higijenu, služe za okupljanje građana, rekreaciju, druženja, rasprave i dr. Obično su kompleksne građevine sa raznim sadržajima.

U *Urbs Vetusa* otkrivena su dva kompleksa termi; jedan uz forum i jedan na sjeveru grada.

Najstarije terme nalazile su se sjeverno od foruma. Sastojale su se od *escole* s dva ulaza i zidanim klupama, tri manje prostorije (*laconici*) i jedne manje prostorije za vruću kupku s velikim bazenom (*piscinom*) i sistemom hipokausta – podnog grijanja. Hipokaust se sastojao od „[...] *prirodne podloge od vapnenastog lapora; sloja izrađenog od kamena povezanog sa vapnom; malternog terazzoa s ulomcima cigle koji se koristio za pod na koji su oslonjeni stupići napravljeni od okruglih opeka, promjera cca 7 i debljine 2 palca, poslaganih točno jednih iznad drugih spojenih maletrom. Ovi tako izgrađeni stupići su podupirali neke ploče također od pečene gline, međusobno složenim pokrovom hipokausta; iznad ovih se oslanjao pod prostorije napravljen od maltera sa komadićima razbijenih opeka i sa gore položenim elegantnim mozaikom na bijeloj podlozi, cijeli napravljen sa komadićima bijelog i crnog mramora.*“⁸⁸

Druge terme nalazile su se na sjeveru *Urbs Vetusa*, i koristile se sve do kasne antike. Vodovod u grad ulazi sa sjeverne strane, pa je logičan smještaj termi upravo na sjeveru, u blizini vodovoda i rezervoara, radi lakše opskrbe s vodom. Kompleks nije u potpunosti iskopan pa se ne mogu sa sigurnošću utvrditi dimenzije termi.

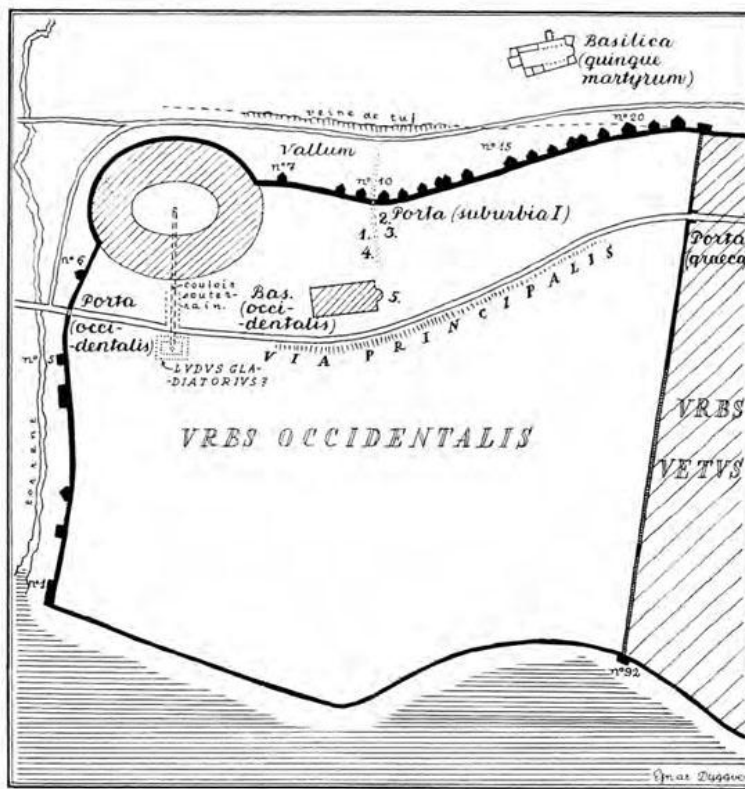
⁸⁷ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 243-244.

⁸⁸ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 26-27.

6.5. URBS OCCIDENTALIS

Urbs Occidentalis, odnosno zapadno proširenje grada nastalo je spontano kao predgrađe, da bi kod gradnje novih bedema 170. godine postalo dio grada. Na području zapadnog proširenja grada uz *Via principalis* bila je velika zapadna nekropola, koja je uništena kod gradnje novih bedema, a već postojeći amfiteatar uključen je u gradski prostor.

Najviše dokaza da je kod brze gradnje novih bedema 170. godine važnija bila funkcionalnost nego estetika, nalazimo na bedemima *Urbs Occidentalis*. Spolije su ovdje korištene u gradnji više nego u ostalim dijelovima grada, jer se tu nalazila najveća, zapadna nekropola. Bedemi se ojačavaju već gotovim materijalom koji se mogao naći u blizini, a uglavnom sa zapadne nekropole – arama, stelama, dijelovima arhitekture većih spomenika, blokovima ogradnih zidova (murazza).⁸⁹

Slika 18. *Urbs Occidentalis*

Nova zapadna gradska vrata poznata su kao *Porta Occidentalis*. *Via principalis* koja kroz *Porta Graeca* dolazi iz *Urbs Vetusa*, vodi dalje kroz *Porta Occidentalis* izvan grada, prema Tragurionu. Uz glavna gradska vrata, pronađen je i sporedni ulaz na sjevernoj strani *Urbs Occidentalis* – *Porta Suburbia I* – jednostavna uska vrata osigurana kvadratnim kulama s trokutastim prizmama. Vrata su u kasnoj antici zazidana.⁹⁰

Urbanistička struktura zapadnog proširenja nije nam u potpunosti poznata zbog slabe sačuvanosti arheoloških ostataka. Otkrivene su samo zgrade s podnim mozaicima i termalnim

⁸⁹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 70.

⁹⁰ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 69.

uređajima, kanalizacija, te tragovi popločenih ulica duž južne strane *Urbs Occidentalis*. Iako skromni, ti nalazi upućuju na zaključak da je prostor bio komunalno uređen s kvalitetnim uvjetima stanovanja.⁹¹

6.5.1. AMFITEATAR

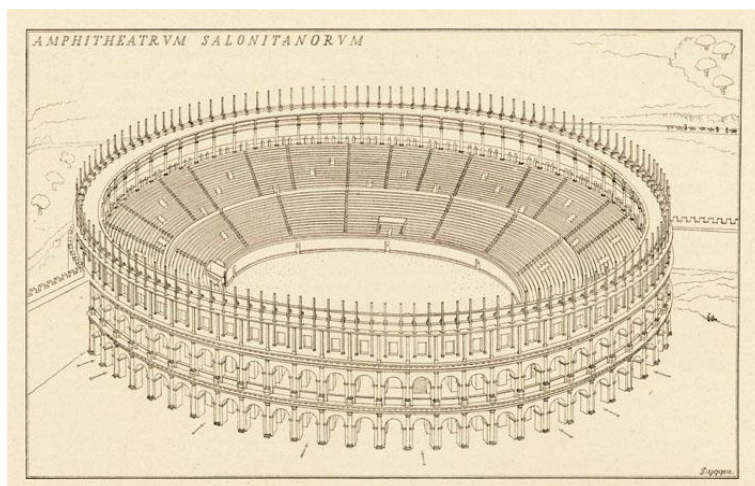
Amfiteatri se u rimskim gradovima obično grade na rubu grada, uklopljeni u zidine ili izvan bedema, jer se radi o monumentalnim građevinama koje zauzimaju puno prostora, a ne koriste se svakodnevno i nema

potrebe da budu branjene. Osim toga, smještajem amfiteatra izvan grada izbjegava se stvaranje gužve u gradu zbog posjetitelja koji dolaze s okolnih područja. Primjer teatra na rubnom dijelu grada susrećemo u Pompejima, Torinu i u Aosti, a uklopljene u zidine, osim u Saloni, i u Trieru i Riminiju.⁹²

Salona je svoj prvi amfiteatar dobila vjerojatno još u 1. stoljeću u doba Flavijevaca, no još uvijek nije utvrđeno kada točno je on sagrađen.⁹³ Bio je podignut zapadno od grada, izvan zidina. Prema mišljenju Jeličić-Radonić gradnja je počela za Julijevsko-Klaudijevske dinastije, a u potpunosti je bio dovršen u vrijeme Flavijevaca; „Vjerojatno je u pitanju bila građevina skromnijeg oblika i ukrasa svojstvena ranocarskim amfiteatrima koja je naknadno obnovljena velebnim izgledom

Slika 19. Ostaci amfiteatra

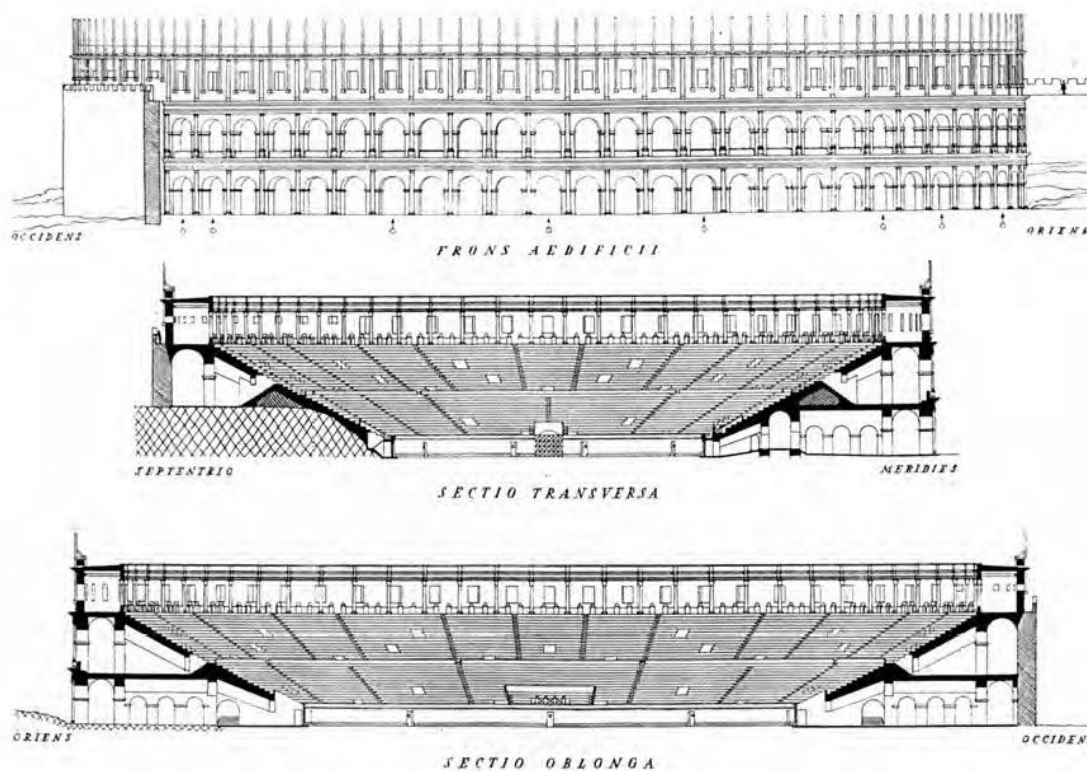
Slika 20. Rekonstrukcija amfiteatra (prema Dyggve-u)

⁹¹ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 29.

⁹² Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 30.

⁹³ Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44., 39., 41.

prema novom prototipu u glavnom gradu.⁹⁴ Amfiteatar čiji ostaci danas stoje u Saloni, kod proširenja grada u 2. stoljeću uklopljen je u novoizgrađene zidine, i postao jaka točka obrane grada.⁹⁵

Slika 21. Rekonstrukcija amfiteatra (Ejnar Dyggve)

Ovalnog je oblika, dimenzija 125 x 100m, smješten u sjeverozapadnom kutu *Urbs Occidentalisa*. Sjeverna i zapadna strana amfiteatra izgrađene su na prirodnom nagibu terena koji je iskorišten za izgradnju gledališta. Imao je tri kata, od kojih su donja dva imala otvore s lukovima između kojih su bili dorski i jonski polustupovi. Najgornji kat je imao manje četverokutne otvore s polustupovima između njih, te jarbole za razapinjane platna za natkrivanje gledališta. Dimenzije borilišta su bile 65 x 40m, a ispod njega bile su pomoćne prostorije. Gledalište je bilo podijeljeno u dva menijana i galeriju na vrhu, nalazilo se na supstrukcijama unutrašnjih hodnika i moglo je, prema E. Marinu, primiti oko 15.500 posjetitelja.⁹⁶ Prema Dyggveovoj procjeni taj broj je nešto veći; oko 20.000 posjetitelja.⁹⁷

⁹⁴ Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44., 41-42.

⁹⁵ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 32.

⁹⁶ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 15., Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 73-74.

Jeličić-Radončić vidi uzor amfiteatra u rimskom Koloseju, kojeg salonitalnski amfiteatar oponaša po dekoraciji i konstrukciji.⁹⁸ Dyggve također vidi uzor salonitanskog amfiteatra u Koloseju zbog velike sličnosti kružnih i radijalnih sustava dijeljenja publike. Smatra izgradnju amfiteatra i gradskih bedema 170. godine jedinstvenim graditeljskim pothvatom. Rendić-Miočević se ne slaže s njim zbog inferiornosti bedema u odnosu na amfiteatar, što i neosporno dokazano. „*Tada je otkriven dio zapadnih bedema kojima je obuhvaćen jugozapadni ugao amfiteatra sa zapadnim vratima. Prilikom trasiranja novih bedema skinut je vanjski plašt s arkadama te se na tom mjestu gradske zidine prislanjaju direktno na radijalne zidove supstrukcija gledališta potpuno zatvarajući amfiteatar s vanjske strane kao i njegova zapadna vrata.*“⁹⁹

Dio amfiteatra je rekonstruiran u Dioklecijanovo doba, a u upotrebi je bio do sredine 6. stoljeća kada zbog prevladavanja kršćanstva prestaju igre u amfiteatru. Zbog pogubljenja prvih kršćanskih mučenika u amfiteatru, on postaje kultno mjesto, te se u njegovim supstrukcijama čak grade oratoriji.¹⁰⁰

6.5.2. ZAPADNA NEKROPOLA

Nekropole u antičkim naseljima grade se izvan gradskih bedema, uglavnom uz prometnice koje vode u i iz grada. Takva je situacija i u Saloni gdje nekropole nastaju uz zapadnu, istočnu i jugoistočnu cestu, uz zaobilaznicu grada te sjeverno od *Porta Capraria* (*Porta Suburbia III*). Kod proširenja Salone, ceste uz koje su bile nekropole, a našle su se unutar gradskih bedema, pretvaraju se u gradske ulice, a nekropole uz njih prestaju se koristiti jer se ukopi ne vrše unutar bedema.

Uz *Via principalis* koja izlazi iz *Urbs Vetusa* i vodi prema zapadu bila je najveća gradska nekropola, tzv. zapadna nekropola. Kod gradnje bedema 170. godine i uključivanja *Urbs Occidentalis* u sastav grada – veći dio te nekropole našao se unutar gradskih bedema,

⁹⁷ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 265.

⁹⁸ Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44., 41.

⁹⁹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 74.

¹⁰⁰ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 32.

te se prestaje koristiti, a djelomično je i uništena – nadgrobni spomenici i drugi materijal s nekropole iskorišteni su kao građevinski materijal za gradnju bedema.¹⁰¹

Zapadna nekropola je zbog bogatstva spomenika bila jedno od prvih lokaliteta koji su istraživani u Saloni u 19. stoljeću. U nizu istraživanja pronađene su brojne ukopne rake, ukopne urne, nadgrobni natpisi, stele, sarkofazi, mauzoleji, grobne komore i dr.¹⁰²

Slika 22. Prijedlog rekonstrukcije korintskog reda mauzoleja Lollija (F. Lanza)

Na zapadnoj nekropoli otkriven je impresivan mauzolej obitelji Lollija, s bogatom arhitekturom i brojnim skulpturama. Na temelju pronađenih arhitektonskih elemenata, F. Lanza je zaključio da se radi o kružnoj građevini s pravokutnim vestibulom s prednje strane, mauzoleju jedne od najbogatijih i najcjenjenijih rimskih obitelji u Saloni.¹⁰³

Oko 100m jugozapadno od *Potra Graeca*, na lokalitetu Martinčevo, započinje kiklopski zid – *murazzo* – i nastavlja se izvan zidina *Urbs Occidentalis*.¹⁰⁴ F. Carrara koji je 1823. godine istraživao *murazzo*, zaključio je da je on tu od rimskog vremena, te da je služio kao „[...]razdjelnica između javne ceste koja je vodila prema Trogiru i zapadne nekropole.“¹⁰⁵ Više od sto godina kasnije, 1932. godine Mihail Abramović ponovo istražuje *murazzo* i zaključuje da je građen u rano carsko doba, te je „[...]

opkoljavao grobni areal zapadne salonitanske nekropole koja se prostirala uzduž trogirske ceste (via Traguriana) i tobožnje kule su četverokutne ograde pojedinih nadgrobničkih ćelija.“¹⁰⁶ *Murazzo* je građen od klesanaca vezanih sa malterom, istovremeno s prvim grobnicama na nekropoli, početkom 1. stoljeća. U *murazzu* je otkriveno osam vrata koja su služila za ulazak s

¹⁰¹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 69.

¹⁰² Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 76-83.

¹⁰³ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 77-78.

¹⁰⁴ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 77.

¹⁰⁵ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 78-79.

¹⁰⁶ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 80.

ceste na grobne parcele.¹⁰⁷ Ž. Miletić dalje razrađuje problematiku *murazza* i navodi da se radi o „[...] dva paralelna zida u funkciji bočne potpore ceste i ogradnog zida nekropole. Naime, uz antičku cestu prema Trogiru organizirana je nekropola formiranjem pojedinih parcela(hortus) u tehnici rustičnog opus quadratum od megalitskih blokova [...]. Ulazi su postavljeni direktno s antičke ceste. Murazzo se nije kontinuirano pružao, već je ritmički isprekidan prolazima širine 3-4m, što je omogućavalo pristup nekropoli sa strane polja. [...]zapadna nekropola cijelom dužinom nastaje približno istovremeno što uključuje izgradnju murazza [...] u prva dva desetljeća 1. st. po. Kr.“¹⁰⁸

„Osnovna organizacija nekropole nastala je istovremeno s murazzom. Kasnije, u razdoblju od 1. do 4. stoljeća više je puta reorganizirana, a grobne parcele pregrađivane.“¹⁰⁹

6.6. URBS ORIENTALIS

Istočno proširenje Salone poznato je pod nazivom *Urbs Orientalis*. Iako mlade i rjeđe naseljeno od zapadnog, istočno proširenje je prostorno veće zbog formiranja uzduž cesta koje su prolazile tim područjem. Naselje se proširilo uzduž čak tri regionalne ceste koje su postale dio gradskog rastera.

Bedem *Urbs Orientalisa* je zbog ozbiljne prijetnje Markomana i Kvada građen brzo i efikasno. Zbog toga su istočna vrata grada – *Porta Andetria* - izgrađena jednostavno, bez posebnih ukrasa, umjesto u reprezentativnom monumentalnom stilu, karakterističnom za gradska vrata. Slična je situacija i sa novim zapadnim vratima Salone – *Porta Occidentalis*. Položaj obaju vrata bio je predodređen prometnicama koje prolaze

Slika 23. Pogled iz zraka na sjeverozapadni ugao *Urbs Orientalisa*

¹⁰⁷ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 81.

¹⁰⁸ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 82-83.

¹⁰⁹ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 82.

kroz njih i vode iz grada na istok, odnosno na zapad. Lokalitet na kojem se nalaze *Porta Andetria* zove se Bilankuša.¹¹⁰

Istočno proširenje nikada nije bilo u potpunosti urbanizirano zbog močvarnog područja koje je otežavalo gradnju na jugoistoku.¹¹¹ Piplović navodi da je „*Već nešto južnije od Basilice Orientalis teren sterilan sa slojevima pijeska i sedre pa se pretpostavlja da je tu bio neki vodotok. A još niže je sve do novijeg vremena bilo močvara.*“¹¹²

6.6.1. ILINAC – SKLOP CIVILNE ARHITEKTURE

Naseljavanje područja izvan gradskih bedema bilo je postupno i spontano. Započelo je u 1. st. pr. Krista i nastavilo se sve do gradnje novih zidina i uključivanja istočnog i zapadnog proširenja u teritorij grada 170. godine. Logično je da se prva gradnja izvan gradskih zidina pojavljuje upravo uz njih, te uz putove koji vode u odnosno iz grada. Stambene jedinice – insule - značajne su za razumijevanje urbanizma antičkog grada. U Saloni nam ih je poznato malo, pa su one čiji su ostaci ostali sačuvani izrazito značajne. Jedan sklop civilne arhitekture

Slika 24. Mozaik s likom Apolona iz Praetoriuma

pronađen je na području istočnog proširenja, sjeverno od *Porta Cesarea*. Taj lokalitet zove se Ilinac. Insulu koja se sastoji od više zgrada zatvaraju ulica orijentacije sjever-jug i komunikacija okomita na nju. Ispod ulice sjever-jug uz insulu, pronađen je kanalizacijski kanal za skupljanje otpadnih voda. U sjevernom djelu insule nalazili su se dućani ili taverne uz ulicu. Arheološki materijal koji je ovdje pronađen datira insulu u 3. stoljeće, ali ukazuje na to da je i prije njene izgradnje taj prostor bio naseljen. Na ovom lokalitetu vjerojatno

¹¹⁰ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum 5*, Solin 2012., 21-45., 27.

¹¹¹ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 12.

¹¹² Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum 5*, Solin 2012., 21-45., 29.

su bile i obrtničke radionice. Impuls njihovom razvoju dao je tok rijeke Jadro, točnije jedan rukav njene delte, koji je tekao kroz *Urbs Orientalis*, i naravno ceste koje se tu račvaju.¹¹³

Manje značajni za razumijevanje urbanizma, ali značajni zbog svoje umjetničke vrijednosti su podni mozaici nađeni na ovom lokalitetu. Pronađena su tri mozaika; mozaik s prikazom Orfeja iz sredine 2. stoljeća, i mozaici s prikazima Apolona i Tritona s kraja 2. stoljeća.¹¹⁴

6.6.2. LOKALITET PET MOSTOVA

Lokalitet u istočnom dijelu grada, na jednom od rukavaca rijeke Jadro, poznat je kao Pet mostova. U blizini mosta izgrađene su brojne radionice, skladišta i nastambe za boravak radnika koji su radili u njima. Lokalitet se sastoji od tri sklopa, građenih u više faza. Najprije je izgrađen kameni most na lukovima, zatim je nizvodno od njega korito rijeke kamenim blokovima podijeljeno uzdužno u pet kanala. Piplović tumači: „*Kanalima se očito voda usmjeravala za pokretanje naprava u pogonima koji su bili iznad.*“¹¹⁵ Sjeverno od mosta bila je platforma koju su podržavali monolitni i zidani kameni stupci. Tu su također bile radionice sa stupama ili s mlinovima koje su iskoristavale vodeni potencijal za pogon strojeva. Nastambe za radnike bile su zapadnije, a na njihovom prostoru pronadjeni su brojni kameni ulomci s natpisima, amfore, mlinsko kamenje, stele i urne.¹¹⁶

6.6.3. VELIKE TERME

Salona je s obzirom na broj stanovnika imala relativno skromne terme u kojima je moglo boraviti samo nekoliko desetaka ljudi istovremeno. Najveće poznate terme u Saloni nalazile su se u *Urbs Orientalisu*, a nastale su preuređenjem prizemne kompleksne „vile“ koja je izgrađena prije spajanja istočnog proširenja sa starim gradom. Objašnjenje za mali kapacitet ovih termi možemo pronaći u postojanju još nekoliko kompleksa termi u Saloni. Postojale su

¹¹³ Longae Saloniae I, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14.

¹¹⁴ Longae Saloniae I, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14-15.

¹¹⁵ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 29.

¹¹⁶ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 29.

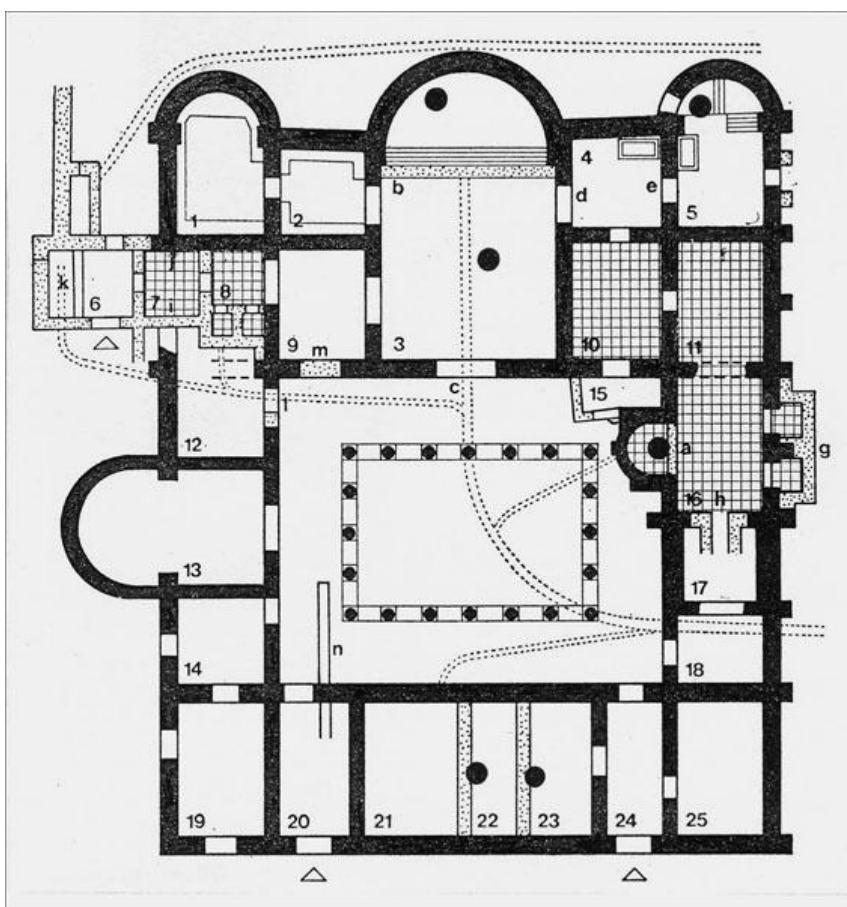
terme iz starijeg carskog doba sjeverno od foruma, u sjeveroistočnom kutu *Urbs Vetusa*, te u *Urbs Occidentalisu*. Pronađeno je još ostataka termi, ali su privatnog karaktera.¹¹⁷

Ove terme datiraju se u kraj 2. stoljeća i predstavljaju standardni primjer rimskih termi. Bile su pravokutne osnove sa tri apside na sjevernoj strani i jednom na zapadnoj. „U centralnom dijelu

Slika 25. Ostaci Velikih termi

je bio peristil s palestom, zatim je tu bio veliki bazen – piscina – apsidalnog oblika sa još danas dobro sačuvanom voodopornom žbukom. Lijevo od piscine su svlačionice s klupama od kamena i cigle. Desno su bazeni za tople kupke i saune: tepidarij, kaldarij i sudatorij. Zagrijavanje prostorija bilo je provedeno sistemom šupljih keramičkih cijevi, tubula, te dvostrukim podom ostvarenim sistemom hipokausta.“¹¹⁸

Slika 26. Tlocrt Velikih termi u istočnom dijelu Salone

¹¹⁷ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 25.

¹¹⁸ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 15.

7. KASNIJE PREGRADNJE I DOLAZAK KRŠĆANSTVA

Na građevinama koje su se sačuvale u Saloni, gotovo uvijek pronalaze se dokazi o pregradnjama. Na različitim lokacijama u cijelom gradu pronađeni su ostaci kasnoantičkih objekata koji su izgrađeni na mjestu porušenih ili preuređenih antičkih objekata.¹¹⁹ Episkopalni centar sjeverno od *Porta Cesarea* u *Urbs Orientalis*, izgrađen je na mjestu privatne kuće s termama. U teatru se uređuju oratoriji. Uz *Via principalis* u *Urbs Occidentalis* sagrađena je u 6. stoljeću ranokršćanska bazilika koju je Dyggve nazvao *Basilica Occidentalis*, a *Basilica Iuxta Portum* izgrađena je na mjestu gradske „vile“ s termama u 5. stoljeću. To su samo neki primjeri pregradnji, iz kojih se može zaključiti da se u kasnije doba javni sadržaji ne zadržavaju samo u *Urbs Vetusu* nego se šire i izvan njega, naročito u *Urbs Orientalis*.¹²⁰ Razlog tome su promjene u društvu i u kultu.

8. ISTRAŽIVANJA SALONE

Arheološka istraživanja Salone počinju krajem 18. stoljeća. Prva sustavna istraživanja materijalnih ostataka Salone vodi I. Luka Gagarin početkom 19. stoljeća, a objavio ih je Josip Pavlović Lučić. Car Franjo I. 1820. osniva u Splitu Arheološki muzej, čiji prvi ravnatelj Carlo Lanza nastavlja iskapanja u Saloni od 1820. do 1828. godine kako bi prikupio što više materijala za Muzej. Najviše spomenika moglo se pronaći u nekropolama, pa je najviše iskapana zapadna nekropola. Iskapanja nastavlja od 1846. do 1849. godine i drugi ravnatelj Muzeja – F. Carrara, koji utvrđuje poziciju i izgled bedema, baptisterija, amfiteatra, teatra, nekropole i akvedukta. Nakon njegovog odlaska iz Splita, arheološka iskapanja u Saloni nastavlja tek 1873. ponovo ravnatelj Arheološkog muzeja – M. Glavinić, koji se opet bavi uglavnom nekropolama, tj. Manastirinama do 1883. godine. Njegov rad na Manastirinama nastavlja se imenovanjem Frane Bulića ravnateljem Muzeja iste godine, i traje

Slika 27. Francesco Carrara

¹¹⁹ *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 14.

¹²⁰ Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 75.

sve do 1890. godine, uz istraživanje episkopalnog kompleksa između 1901. i 1909. godine, te dodatne manje radove sve do 1916. godine. Važna istraživanja provodi E. Dyggve od 1927. do 1932. godine. On istražuje ranokršćanske građevine, amfiteatar, teatar, forum i neke starohrvatske crkvice. 1949./50. godine E. Dyggve provodi reviziju ranijih istraživanja, a D. Rendić-Miočević istražuje terme u blizini foruma. Clairmont istražuje kuriju i područje oko foruma 1969. – 1971. godine. 1979. godine rade se sonde na području *Urbs Orientalisa*. Zbog izgradnje splitske zaobilaznice iskapa se zapadna nekropola 1986./87. godine. Osim nje pronađene su neke ceste i ostaci terma, zapadna vrata i *horreum*.¹²¹

Sustavna istraživanja Salone traju već 200 godina, ali su fokusirana više na povijesni i arheološki aspekt, a manje na tehnički i urbanistički. Jedinu arhitektu koji je bio uključen u istraživanja bio je Ejnar Dyggve.

9. ZAKLJUČAK

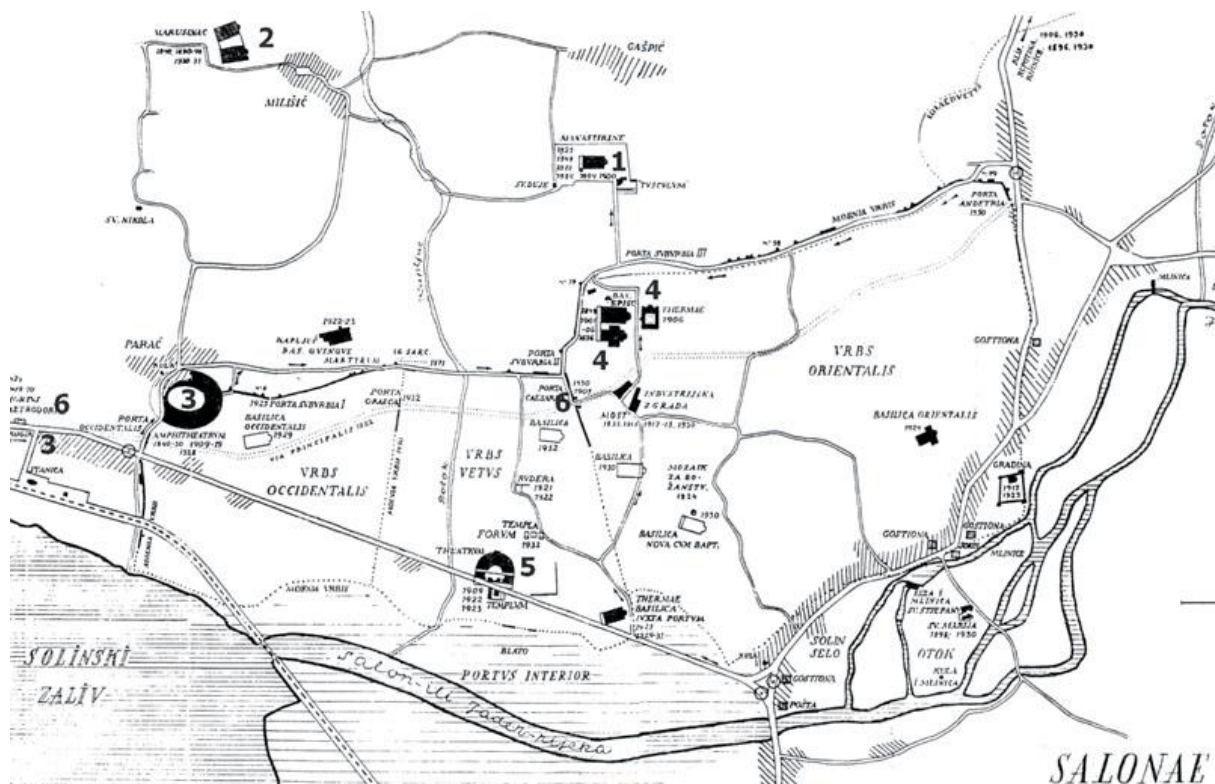
Znanje o urbanističkom razvoju Salone koje imamo, temelji se uglavnom na istraživanjima ostataka javnih građevina. Stambena arhitektura i urbani raster su veoma slabo očuvani i istraženi. Na lokalitetima gdje su prisutni ostaci stambene arhitekture, npr. Ilinac, nije moguća rekonstrukcija stambenog bloka kao cjeline, i interpretacija njegove funkcije, već nalazimo samo ostatke nižih slojeva pojedinih zgrada.

Sa sigurnošću se može zaključiti da se Salona kroz vrijeme mijenjala i rasla; dokaze tih promjena možemo naći na svim građevinama koje su se sačuvale. Osim preinaka i dogradnji, često se pronalaze spolije – ostaci starijih građevina ili spomenika koji se koriste kao građevni materijal kod izgradnje novih objekata.¹²²

Razvoj urbanizma svakog grada povezan je s promjenama u društvu. To je posebno jasno vidljivo na primjeru Salone. Kako bismo u potpunosti shvatili razvoj, rast, ali i pad Salone, potrebno je proučavati promjene u urbanističkoj strukturi grada zajedno s promjenama u društvenoj strukturi.

¹²¹ Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 22.

¹²² Stanko Piplović, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* 5, Solin 2012., 21-45., 23.

Slika 28. Plan Salone (po don Frani Buliću)

Prvotna Salona, koju su naseljavali ilirski narodi, bila je ustrojena kao ilirsko naselje, odnosno skup njih, od kojih je centralna bila najvjerojatnije gradina na lokalitetu Stipuša. Ona je zajedno s drugim ilirskim aglomeracijama u blizini činila koherentan sustav naselja. Taj sustav doživljavao je kao cjelina – odakle i naziv *Salonae*.

Grci u Salonu unose novi impuls civilizacijskog razvoja, najprije putem trgovine, a zatim i naseljavanjem Grka iz kolonije Isse na teritorij Salone. Grčki utjecaj na urbanizam nije bilo velik, ali oni upoznaju Ilire sa salonitanskog područja sa novim civilizacijskim tekovinama, te na neki način pripremaju teren za nadolazeću romanizaciju.

Rimljani su najprije sačinjavali konvent rimskih građana u Saloni, a zatim su organizirani u koloniju. Osnivanjem rimske kolonije na teritoriju Salone, autohtono stanovništvo je prisiljeno na suživot s pridošlim Rimljanima, a s vremenom dolazi do asimilacije s civilizacijski naprednijim i organiziranijim narodom. Rimljani su i prije osnutka kolonije počeli oblikovati jedan tipičan rimski grad, sa svim njegovim elementima i pravilima, no tek s osnutkom kolonije on je dovršen i uređen na području danas poznatijem pod nazivom *Urbs Vetus*. S obzirom da je teritorij na kojem se gradi rimska Salona već bio naseljen, urbanizam je prilagođen zatečenoj situaciji. To se posebno odnosi na *Via principalis*

koja prolazi kroz grad i definira njegov glavni decumanus, te položaj gradskih vrata. Osim cesta, na urbanizam grada utječu dakako i geografske karakteristike. U Saloni postoji kompromis između težnje za stvaranjem idealnog antičkog grada, i realne situacije na terenu.

Salona, koja iz ranije navedenih razloga i sretnih okolnosti prerasta u centar provincije Dalmacije, morala se proširiti iz prvobitnih parametara *Urbs Vetusa*. Prvotno spontano širenje uzduž prometnica koje vode u, odnosno iz grada, definirano je 170. godine izgradnjom novih bedema koji obuhvaćaju i proširenja – zapadno – *Urbs Occidentalis* i istočno – *Urbs Orientalis*. U proširenjima također je vidljiv urbanistički kompromis; grad se prilagođava situaciji na terenu – ali nastoji zadržati pravilni raster idealnog antičkog grada. Kako prvotni grad nije imao dovoljan kapacitet javnih sadržaja da zadovolje sve veću populaciju, grade se novi javni prostori koji upotpunjuju postojeće, ali oni više nisu na jednom mjestu – već su razasuti po gradu.

Urbanizam Salone još se jednom drastično mijenja – prevladavanjem kršćanstva. Pojedine građevine koje ne odgovaraju potrebama novog kulta se preuređuju, ruše, ili gube svoju dotadašnju funkciju, a nove, u službi novog kulta – se grade i bitno izmjenjuju izgled i funkcioniranje gradskog prostora.

Salona je, sa svojom kompleksom poviješću koja je rezultirala i kompleksnom urbanističkom stratigrafijom, vrlo značajan primjer za proučavanje urbanizma antičkog grada na istočnoj jadranskoj obali, a i šire.

POPIS LITERATURE

- *Antička Salona*, (ur.) Nenad Cambi, Split 1991.
- *Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb 2010.
- Čače, Slobodan, *Aserija, rimske ceste i Plinijevi podatci*, Asseria 6, Zadar 2008., 11-28.
- Jeličić-Radonić, Jasna, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44.
- Jeličić-Radonić, Jasna, *Nova istraživanja gradskih zidina Salone*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37, Split 1998., 5-36.
- Jeličić-Radonić, Jasna, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32.
- Jeličić-Radonić, Jasna, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86.
- Jeličić-Radonić, Jasna, Darko Pereža, *Topografija antičke Salone (II)*, u: *Tusculum* 3, Solin 2010, 167-203.
- Katić, Miroslav, *Prehistorijske gradine solinskoga i kliškoga područja*, u: *Tusculum* 3, Solin 2010., 7-19.
- Kirigin, Oreb, *Lučki objekat u Saloni – primjer gradnje na drvenim stupovima, Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru (1967.)*, Zagreb 1980., 111-114.
- *Longae Saloniae I*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002.
- *Longae Saloniae II*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002.
- Mardešić, Jagoda, *Salonitanske nekropole*, u: *Opusc. archeol.* 27, Split 2003., 503-511.
- Marović, Ivan, *O godini razorenja Salone*, u: *Kulturna baština*, sv. 21, Split 1991., 57-84.
- Piplović, Stanko, *Karakteristike i problemi urbanističkog razvitka Salone*, u: *Tusculum* V., Solin 2012., 21-45.
- Piplović, Stanko, *Recikliranje arhitektonskih i skulpturalnih elemenata u Saloni*, Rad. Zavoda povij. znan. HAZU sv. 47, Zadar 2005., 1-25.
- Rendić-Miočević, Duje, *Antička Salona (Saloniae) – povijesno-urbanistički i spomenički fenomen*, Arhitektura, 160/161, Zagreb 1977.

- Sanader, Mirjana, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Zagreb 2001.
- Suić, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003.

POPIS ILUSTRACIJA

1. *Longae Saloniae II*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 9.
2. *Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb 2010., 61.
3. Miroslav Katić, *Prehistorijske gradine solinskoga i kliškoga područja*, u: *Tusculum* 3, Solin 2010., 7-19., 8.
4. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 8.
5. Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 165.
6. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 15.
7. *Longae Saloniae II*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 11.
8. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 14.
9. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 10.
10. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 10.
11. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 18.
12. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 19.
13. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 23.
14. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 22.
15. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 24.
16. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 25.

17. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, u: *Tusculum* 2, Solin 2009, 7-32., 26.
18. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 68.
19. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 75.
20. Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, u: *Tusculum* 1, Solin 2008., 35-44., 38.
21. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 73.
22. Jasna Jeličić-Radonić, Ana Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, u: *Tusculum* 4, Solin 2011., 67-86., 77.
23. *Longae Saloniae II*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 19.
24. *Longae Saloniae II*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 23.
25. *Longae Saloniae II*, (ur.) Emilio Marin, Split 2002., 32.
26. Stanko Piplović, *Recikliranje arhitektonskih i skulpturalnih elemenata u Saloni*, Rad. Zavoda povij. znan. HAZU sv. 47, Zadar 2005., 1–25., 15.
27. Jasna Jeličić-Radonić, Darko Pereža, *Topografija antičke Salone (II)*, u: *Tusculum* 3, Solin 2010, 167-203., 181.
28. Jasna Jeličić-Radonić, Darko Pereža, *Topografija antičke Salone (II)*, u: *Tusculum* 3, Solin 2010, 167-203., 199.